
ILIJA-JAKOVLJEVIĆ
HERCEGOVKE

Školska nagrada

Marijanu Petrinović
uč. II raz.

rad odličnog ponašanja i veoma
dobrog napretka u nauku.

Zagreb, 27 lipnja 1933

Vilma Tomašić
razred. učiteljica

JERONIMSKA KNJIŽNICA

HERCEGOVKE

PRIPOVIJESTI IZ HERCEGOVINE

NAPISAO

ILIJA JAKOVLJEVIĆ

SLIKAMA URESIO GABRIEL JURKIĆ

1 9 2 7

KNJIGA DVJESTA TRIDESET I OSMA

SADRŽAJ. Str.

IZDALO HRV. KNJIŽEV. DRUŠTVO SV. JERONIMA U ZAGREBU
Urednik Dr Josip Andrić
TISKARA NARODNE PROSVJETE

Zemlja.

I.

Već dva mjeseca dere Neretva obalu i otkida od nje komad za komadom. Dere i otkida i pleše oko nje, brekteći od zelenog ludila raspojasane snage svoje svirepe naravi. Kroz vjekove teče ona, stisnuta sa svih strana bregovima, teče, burka se i javlja svoj bučni dolazak smirenim valovima modroga Jadrana. Teče kroz vjekove, okušava jakost obale i traži najzgodnije mjesto, na kojemu će pokazati nabreklu snagu svojih mišica. Ovoga je proljeća našla takvo mjesto i sva se zapjenila od radosti. Kraj maloga sela Čeljeva zaustavila je svoje korake, zamislila se i navalila na lijevo.

Sve do toga sela držala se svoga korita, a onda se najedamput, kao zmija, vrcnula na lijevo i zabušila se u široko, plodno polje. Stoji široko polje, obasjano ožujačkim suncem, i miriše

zemlja njegova. Miriše kao cvijeće, prije nego uvene, i kliče pozdravnim glasovima suncu, kao cvrčak, prije nego odcvrkuće. Već tri dana sve je selo na nogama. Otkako je voda odnijela i nekoliko obližnjih kućica, ljudi zapravo i ne spavaju. Dvije posljednje noći svaki čas dođe netko iz sela, ponese sa sobom po koju granu i stavi je na lomaču kraj obale. Pogleda u nebo, a onda na rijeku, i teško uzdahne. To hirovito proljetno vrijeme! Sada se nasmije sunčanim i mjesečevim zrakama, a onda zaurla gromovima i zašušti obilnom kišom. Sve su vode nadošle, i mnoga su podvodna polja još dublje potonula. A Neretva dere i dere, što dalje, sve jače i neobuzdanije. Otkako je podrovala korito i najurila na niže i mekše tlo, njezina se snaga još više raspojasala. Kao gvozdenim noktima ruje ona u stranu, ispod površine, nevidljivo i podmuklo, tražeći novu putanju. Ruje duboko, dublje, a onda, opojena vlastitom snagom, zamahne jednim velikim valom — i nekoliko se četvornih metara zemlje odvali od svoje matice u njezino ždrijelo. A polje biva sve kljastije, sve jadnije i tužnije. Čovjeka duša zaboli gledajući, kako naglo nestaje jednog dobrog hranitelja. Na polju vatra gori i dim se po njemu razliježe, miješajući se sa sivim sjenama ljudskih spodoba. Iz sela psi zavijaju, kao da nekome posljednji čas navješćuju. U selu se taj lavež svakojako tumači, i mnogi pitaju, kome se to niti života kidaju. Nitko i ne misli, da to psi smrt polja navješćuju. Ali kao da to osjećaju. Zato ga valjda i pohode, kao teškog bolesnika na samrtnoj postelji. Posebno je izaslanstvo otišlo u grad po liječnika: mole i zaklinju vlasti, da odmah priteku u pomoć. No vlasti su teške i spore, i one se nerado odlučuju, da liječe ovako siromašne bolesnike.

Jučer je seoski grobar zazvonio na malo napuklo zvono, što se bojažljivo prislonilo uz trošnu kapelicu kraj staroga groblja. Zazvonio je na jednu stranu, kao da zove na uzbunu. Iz jednoga slijepog oka tekle su mu suze od uzrujanosti, a znoj mu se spuštao niz hrapavi vrat u žućkastu košulju od botane. Zatim je pustio iz ruke konopac i, praćen nesuglasnim klepetanjem, izišao pred drvenu ogradu. Bilo je oko deset sati. Pred njim je stajao jedan starac na bedeviji, kojega je on iz daljine opazio. Stajao je starac župnik i gledao izbezumljenog zvonara, a onda skočio na zemlju, kao da je još uvijek u mladim godinama. Privezao bedeviju za murvu i stao kraj ograde, razmišljajući, kojim će puteljkom udariti u selo.

U selu je zvonjava izazvala strku.

— Ej, komšija, ili je vatra ili je zvonar danas poludio? — doviknuo je glavar svojemu susjedu, i sjedeći ispod procvale trešnje nastavio s krpanjem opanka. Susjed se naslonio na motiku, pljucnuo u stranu i jedva razumljivo nešto promrmljao.

— Valjda se grobar napio. Jer ne će ludost na budalu. A možda je, glavaru, došla i kakva komisija...

— Bit će komisija, bome, bit će komisija, — odvrati glavar žurno, odjuri u sobu po muhur i pohiti prema groblju.

Za nekoliko časaka sakupilo se pred kapelicom skoro čitavo selo. Došli su i domaćini i djeca, a i žene su se bojažljivo približavale. Nikakve komisije nije bilo. Pred kapelicom je stajao samo stari župnik s ćoravim zvonarom i utirao znoj s lica. Ljudi su odahnuli. Oni su doduše željno očekivali dolazak komisije, ali su se opet pobojavali. U njihove se kosti uvukao strah pred komisijama, koje su redovno povisivale poreze, nametale globe, pozivale na kulučenje i donosile zlo svakojako. A komisije danas nije bilo. Bio je samo župnik, stari njihov župnik, nijem i gord, kao i planina, iz koje je iznikao. Stajao je pred njima i gledao preda se. Seljaci su čekali njegovu riječ, ali on je šutio, klimao glavom i opet šutio.

Napokon se raskuražio glavar i prekinuo šutnju.

— Kakvo se ovo zlo spremilo na nas, velečasni? — upita glavar župnika, skinuvši fes i lagano se naklonivši. — Da nije ovo kazna Božja za grijehe naše i otaca naših? Čitajte, velečasni, mise zavjetne, za dobro polja i spasenje imanja našega. Evo, siromašni je puk sakupio za jednu misu, a ja plaćam drugu, pa čitajte! Možda će se Bog smilovati...

Stari svećenik, koji je ispovijedao još očeve ovih muževa, tvrd kao i oni, nije na to ništa odgovorio. Slušao je glavareve riječi, slušao i šutio. Šutnja je lomila njegovu dušu, borila se s njegovom krutošću, i on se napokon savinuo. Samo se savinuo, a nije se umekšao, i zato mu suza nije izišla na oči. Ostala je u grlu i gušila starca, no on se borio, da je ne pusti na vidjelo i da ne pokaže svoju slabost. No kada je glavar svršio i kada su se sve oči uprle u njega, kao u iskusna starca i slugu Božjega, on je shvatio, da ipak mora govoriti. No šta da im kaže, kada nevolja sama govori i kada su riječi suvišne? Ili da ih tješi? Kakvu utjehu može im on dati, osim vjersku, a u vjeri su oni, hvala Bogu, dobro učvršćeni i njom okrijepljeni...

Ipak je morao govoriti.

— Kako si ono rekao, glavaru? Veliš, kazna za grijehe naše i otaca naših... Možda imaš i pravo, glavaru, jer grijesi su naši veliki i samo beskrajno milosrđe Božje može ih oprati. Ali ima, glavaru, i većih grješnika od nas. Pođi u najbliži grad

i vidjet ćeš, gdje se ljudska bića valjaju u svakojakoj nečistoći. Vidjet ćeš i one, koje vi uzdržavate porezima na žuljeve vaše, kako provode noći u piću i grijehu, uz karte i tamburašice, dok vi, njihovi hranitelji, stradavate. Nisi li, glavaru, nikada pomislio, da Bog šalje stradanja i na pravedne, da se u svojim molitvama sjete nepravednih? Jer molitva je, djeco, kao vjetar. On se digne s jedne planine i pročisti zrak u stotinu sela.

Tako je župnik govorio, a župljani su stajali kraj njega i pozorno ga slušali. Slušali su ga pažljivo, ne shvaćajući pojedinih riječi, ali zato upijajući zvuk njegova glasa, zvuk dobar i očinski, zvuk staroga pastira duhovnoga stada svojega.

Iz daljine se očulo otegnuto pjevanje. Neki je dječak po poznatoj melodiji pjevao neku pjesmu, što ju je sam sknadio. Njegov otegnuti glas sjekao je ravnicu i plovio nad cijelim selom:

Oj Neretvo, sirotinjska kletvo,
Daj oteci, nikad ne potekla...
Ti mi nosiš selo omiljelo
I sa selom moju babovinu.

— Tko je to? — upita župnik, kad se glas izgubio na drugome kraju sela. — Zar je narod izmislio novu pjesmu o Neretvi?

Glavar, kao da se postidio, stao se ispričavati.

— Nije, velečasni, narod izmislio, nego seoski kravar. Siroče bez oca i majke, pase tuđe blago i gleda, kako voda nosi zemlju, pa žali, kao da je njegova. Eto, i pjesmu je sknadio, pa i naša cura pogdjekoja zna da mu prihvati...

Uto se iz gomile progurao do župnika jedan čovjek. Moglo mu je biti oko trideset godina. Odjeven je na muslimansku, a i pozdravio je kao musliman. Stao je pred župnika s novcem u ruci i, metnuvši ruku na srce, govorio:

— Evo, velečasni, i od mene za jednu misu. Neka budu tri mise. Tri je sretan i svet broj. A neka Vas ne smeta, velečasni, što sam ja musliman. Neka bude za polje ovo i za ljude ove — završi mladi musliman, kavedžija Ibro, i pruži župniku novac. Župnik je strpao novac u džep, ne gledajući u svotu, i hrapavim glasom odgovorio:

— Dobro, Ibrahime, bit će, kako želiš. Kada budeš ostavljao ovaj svijet, znaj, da će se Gospodin sjetiti i ove tvoje plemenštine. A vjeruj, Ibrahime, da je Gospodin blag prema onima, koji su dobra srca...

Tako je govorio, a onda je, porazgovorivši se sa seljacima o mjerama opreznosti, odriješio svoju bedeviju, uzjašio na nju i vratio se u svoje selo.

II.

Selo je ostalo samo. Malo, ubogo selo, s kućama od pletera i s poljem, na smrt osuđenim. Već se dobra polovica polja izgubila pod vodom i nad njim su valovi razularene rijeke plesali jezoviti mrtvački ples. Valovi su plesali, zapljuskivali obalu i uzimali komade zemlje u svoj hladni naručaj. Sunce je sjalo cijelo popodne i začuđeno gledalo, što se to događa u malenom selu Čeljevu. A kada je zašlo, umorno i blijedo, pojavio se mjesec i razapeo mrežu nad cijelom okolinom.

Mjesec je sjao. Veliki, jezoviti bijeli mjesec, okrugao kao lubenica. Javio se dosta rano i brzo se popeo navrh neba.

Zašto je došao?

Vidoje Rebac, nazvan »gazdom«, krenuo je prema obali, čim se snoćalo. Stao je nasred okljaštrenog polja, zagledao se u mjesec pa u rijeku i duboko uzdahnuo. On i mjesec jedini su svjedoci otimačine, što se noćas sprema na svu njegovu imovinu. Dosada su ga, radi siromaštine, nazivali za šalu gazdom, a sutra će ga možda prozvati barunom. On će ostati sam, sa ženom i djecom, u blatom oblijepljenoj pleternici sa slamnatim krovom nad glavom. Da je barem mlad... Bacio bi motiku na rame i pošao u grad, da okopava gospodske vrtove. Ili bi se unajmio negdje za argeta, nosio kamen i karnicu i tako bi nekako prokuburio. Zaštedio bi nešto novaca i poslao kući, da mu sirotinja ne svisne od gladi. A sirotinja bi sastavljala paru s parom i jednoga bi dana njegova stopanica rekla: »Vidoje, još malo, pa ćemo kupiti komadić zemlje. Samo malo, da zasadimo barem nešto duhana.« A i on bi, sav sretan, razdriješio svoju kesu i izvadio malenkost, što ju je otrgnuo od usta. Koliko bi u kući bilo veselje! A šta će raditi sada, slab i već u godinama, nenavikao potucati se od nemila do nedraga?

Noć je bila hladna, a krv je bila još hladnija. »Gazda« Vidoje osjeti, kako ga spopada laka drhtavica i kako mu koljena malo klecaju. Da se vrati kući? Ne, on će ostati vani još neko vrijeme. Brzo sakupi nešto granja i zapali vatru. Granje je pucketalo, a visoki plamen grabio je hladni uzduh i zagrijavao ga. Vidoje sjede kraj vatre na kamen i ponovno se zagleda u rijeku.

Kako je noć neobična! Sablasno neobična i neobično lijepa. Obadvije su obale bile osvijetljene. Samo se ispod pećina na protivnoj obali zgušćivala tama i slala na drugu stranu mračne pozdrave. Inače je sve utihnulo, kao da nešto prisluškuje. Neka zgusnuta tišina cijele prirode, prekidana jedino bukom rijeke, vladala je nad cijelom krajinom. A rijeka je bučila jače nego obično. Kao pijana posrtala je niz korito i valjala se na desnu obalu, hvatala se za nju i otkidala cijele komade zemlje.

Šta se to dogodilo?

Vidoje Rebac naćuli uši i stade prisluškivati. Učinilo mu se, kao da čuje blejanje ovna. Odakle ovan u blizini? Ili je to možda neki zao znak? Blejanje se ponovilo. Vidoje stavi ruku nad oči i zagleda se u rijeku. Nad rijekom je nešto preletjelo. Nešto kao noć crno preletjelo je preko rijeke, zlokobno kao mračna slutnja i nestalo na onoj obali. Iza toga zavladao je opet mir, mučan, bolestan mir, prekidan samo urlanjem rijeke.

Šta se to dogodilo? Da nije možda »crni ovan« preletio? Ali odakle »crni ovan« u ožujku? On se obično javlja u mjesecu »ilinštaku« navješćujući, da će se netko tih dana utopiti. A sada nema te opasnosti, jer je još dugo do kupanja.

Učinilo mu se ponovno, da čuje neki glas, ali ovaj put ljudski.

Glas se ponovio.

— Ba-a-a-a-bo, jesi li ti tamo? — dopirao je do njega otegnuti dječački zov.

Prepoznao je glas svoga sina.

— Je-e-e-e-sam, — odgovori Vidoje i jače se nagnu k vatri.

Za časak je, sav zadihan, dotrčao do njega sin. Dječak je, uznojen, brisao čelo rukavom i, tražeći daha, na prekide govorio:

— Babo, ajde kući! Majka se jako boji. Neprestano ide po kući, plače i nariče. Nosa malu seku na rukama i stalno plače, kuka i jauče. Došli su kum Blagoje i drugi ljudi iz sela, da je tješe, ali ona još više glavu izgubila. Pitaju, gdje joj je čovjek, a ona ih nudi, da sjednu, i kaže: »Sad će on«. A ona ne zna ni gdje si ti. Ajde, ćako, kući, a ja ću ostati, da gledam. Ako, ne daj Bože, što bude, ja ću dotrčati i sve ću ti potanko javiti.

Otac se malo skanjivao, ali je ipak pristao.

— Dobro, sinko, idem ja odmah. Evo, sad ću. Ne treba se majka bojati. A ti, ako baš hoćeš, možeš tu malo ostati, ali ne dugo. Najviše, koliko bi dva cigara ispušio ili izmolio jednu Rožariju. A onda ću se ja vratiti. I nemoj ići blizu rijeke. Crni se ovan opet pojavio.

— Dobro, ćako, ja ću stajati nekoliko koraka dalje. Evo ovdje, kraj kamena, gdje si i ti sjedio, — odgovori dječak žustro i za potvrdu stavi ruke na prsa.

Vidoje uze štap i pođe. Njegov je hod bio teturav, a glava neispavana. Pod nogama mu je prštila zemlja. Mirisna, proljetna zemlja, natopljena kišom i mjesečinom. Opirao se štapom o zemlju. Svaki put, kad bi je dotakao, osjetio bi neizrecivu slast. Zemlja, zemlja! Samo nam nju nemojte oduzeti! Radije neka se duša naša odijeli od tijela, nego da se zemlja upropasti. Bez nje smo mi kao drvo bez korijena, kao ptica bez zraka, kao misnik bez kaleža. Kad bi nam samo ona ostala! Eto, on se zavjetuje svetomu Franji, da će mu dati svoga najstarijega sina. Doduše, već je malo postario i nije za škole, pa ga neće primiti, da uči za svećenika, ali može biti brat laik. Svako će jutro podraniti, mesti crkvu i služiti kod prve tri mise. Kada god bude zvonio na podizanje, sagnut će se do zemlje i poljubiti prah crkveni. I još će, prije spavanja, svako veče moliti »Zdravo, Kraljice!« i prije molitve tri puta se prekrstiti blagoslovenom vodom.

Takve su misli rovale moždane Vidoja Repca. On ih možda ne bi znao izreći, ali cijela njegova duša, svaka mrvica njegova tijela osjećahu se povezanim s ovom zemljom: o njoj je on sanjao, o njoj uvijek mislio, na njoj se i za nju se Bogu molio.

Njegov sin stajao je kraj kamena i dugo gledao za ocem. »Kako je ćako potišten!« — mislio je dječak. Kum je Blagoje rekao, da nije vrijedno žalostiti se. Propalo polje, pa hvala Bogu! Trebat će napraviti molbu na vladu, pa će država dati narodu drugu zemlju. Ima država dosta zemlje. Tako je Blagoje govorio, a ima i pravo. Ali opet, ovo je naša zemlja. Zašto da nam zemlja propada? Ona je bila tu i svi smo je voljeli, pa zašto da je ne bude više? A tko zna, hoće li nam država i dati zemlju, kad nam nije pomogla, da ovu sačuvamo? — pitao se dječak ocjenjujući sve one opaske, što ih je čuo od Blagoja, majke i susjeda.

Otac je već bio zamakao, kada dječak sjede na njegovo mjesto. Slušao je šum rijeke i upijao njezine nesmiljene glasove, od kojih mu je srce podrhtavalo. Veliki puni mjesec sjao je nad njim te obasjavao i rijeku i polje. Kako je mjesec lijep! Velik i lijep. A nebo je široko i visoko i puno nečeg divnog, nedokučivog.

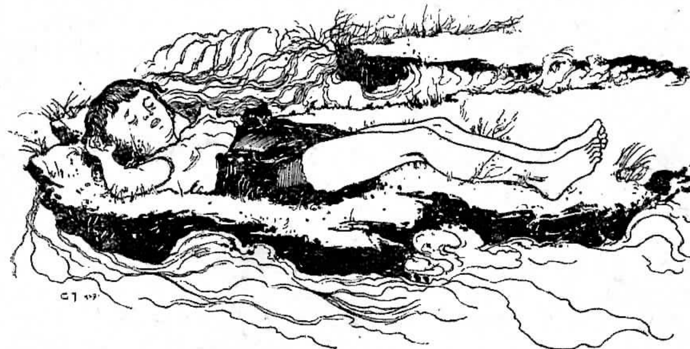
Dječak ustane i priđe rijeci. Stao je dva koraka daleko od obale i gledao : voda zapljuskuje rubove obale. Htio se nagnuti, da bolje vidi, no onda se sjeti očeve opomene. Uzmakne za još dva koraka. Tada se sjeti, da je umoran od trčanja i pomisli, kako bi bilo, da malo legne i da se protegne. Zemlja je doduše bila još vlažna, ali ne mnogo. »Ipak nekoliko minuta ne će škoditi«, pomisli dječak, skine prsluk i, položivši ga uzduž, legne na nj. Fes je izvrnuo, splosnuo ga i onda ga stavio pod glavu, a ruke raskrilio.

Moralo je biti dosta kasno, jer je već vlak stigao iz Motara na nedaleku stanicu. Noćas je bio vlak vrlo dug. Sigurno će radnici u Metkoviću imati sutra dosta posla kod pretovarivanja japije i druge robe. »Ej, alaj je to lijep život !« mislio je dječak. Iz njegova se sela svaki dan voze četiri momka u Metković i rade kod iskrcavanja i ukrcavanja. Ne rade na heftu, nego prema poslu, i svako veče donesu doma prilično para. Jedan je čak i novu kuću sazidao. Doduše, on ju je sam zidao, bez majstora i argeta, bez melte i mistrije, ali ju je ipak sazidao. Stavljao čovjek kamen na kamen, mučio se i kuburio, ali napokon napravio kuću. Istina, kroz njezine zidove puše sa svih strana, ali glavno je, da kiša ne propada kroz slamnati krov. Ljeti je taj propuh ugodan, a za zimu je Bog stvorio gunjeve, da se štitimo od studeni. Kada i on bude veliki, kada doraste do osamnaeste, i on će na rad. Ide na željeznicu, a i kamo će? Neka babo radi o zemlji, a on će u Metković na rad i donositi kući jaspru. Alaj će se kuća pomoći ! Kupit će još jednu kravicu, jer ova je nekako slaba, pa jedva daje dosta varenike, a kamo li još i za maslo. A kravica je, kako je rekao učitelj, za sirotinju isto, što i druga mamica.

Napokon je i vlak otišao. Zazviždao je i otišao tamo, gdje se Neretva sjedinjuje s morem. Tamo je otišao, kuda i njega vuče mladenačka želja i oskudica. Dječak je ostao i dalje ležeći i sanjareći. Ležao je na zemlji, naslonivši glavu na fes, i prisluškivao. Činilo mu se, kao da čitavom zemljom nešto neobična struji. Zemlja je tutnjila nekim čudnovatim glasom, kao da pjeva, ali jaučući. Njezin je glas dolazio iz dubine i na mahove bi postajao sve jači. Dječak je osluškivao taj glas i osjećao, kako ga on sve više opaja. I nebo, što se rasprostiralo nad njim, kao da je postalo dublje i tajanstvenije. Dječak je počeo da broji zvijezde. Nabrojao je do sto, a onda zaklopio oči. »Tko bi još zvijezde izbrojio?« nasmijao se sam sebi i sklopio oči. Opet se sjetio svoje kuće. Je li se mati već malo umirila ? Zbilja, kod kuće se ne može izdržati. Cijelu se prošlu noć nije kod njih spavalo. A i kako će se, kada mati neprestano hoda po kući

i samo plače? Plače i Bogu se moli! Njegova mala sestra u dupku zajeca. Mati je i ne čuje. Mala sestra počinje da vrišti. Istom onda sjeti se mati svoje dužnosti, uzme je na ruke i s njom hoda. Hoda i plače. I Bogu se moli !

Tako je kod njih. A večeras su došli ljudi na sijelo, pa je i babo morao doma. Sigurno svi sjede uz ibrik crne kave i eglenišu. Muškarci puše cigarete, a njegov otac po svoj prilici kadi čibuk. Možda je i mati zaduhanila, da rastjera brige, a valjda je popila i fildžan rakije, da je prođe »malka snaga«. Starima i ne pada na um, da spavaju, a on je evo tako umoran, da bi se najradije zavezao u san. Eto, on leži tu na zemlji, leži i misli, a san mu se miješa u misli, provlači kroz njih svoje tankovijaste duge prste i općarava ga. Još malo, i on će potpuno zagospodovati

Dječak je zaspao pod vedrim nebom...

njegovim udovima, zaklopiti mu oči i riješiti ga sviju briga i nemira.

Napokon ga je san potpuno svladao. Neretva je i dalje bučila, zapljuskivala obalu i s njom se borila. Ali on nije čuo njezinih reskih glasova kao ni svojega hrkanja. Dječak je zaspao pod vedrim nebom, pokriven radosnim proljetnim zvijezdama. San je došao k njemu i povezao ga na jednom velikom brodu, najvećem, što ga je njegova mašta mogla predstaviti. On se vozio i upirao pogled u daljinu. Tamo je luka. Još malo, i brod će prispjeti u svoje odredište. A onda će započeti iskrcavanje. Mladi momci, a i stariji seljani prihvatit će se posla. Svi će oni nositi teške žakove brašna i ispod oka će gledati u njega, Perišu Repca, i diviti se njegovim jakim plećima. A kada padne noć,

onda će svi dobiti plaću i otići kući, da prenoće i da se sutra vrate na posao. On ne će čekati vlaka, nego će prijekim putem udariti u svoje selo. Doma ga čekaju otac, mati, sestra i — kržljava smokva. Ej, ta smokva! Koliko li je sanja uza nju povezano...! On će u limenu kutiju staviti jedan dio zarade, a onda je zakopati kraj smokve. Učinit će to kasno u noći, da ga nitko ne opazi. Tako će on ponavljati sve dotle, dok se kutija ne napuni novcima. Onda će prebrojati pare i reći ocu: »Evo, babo, da kupimo još jednu kravu.« On će tada biti odrastao momak, pa će možda mati tražiti od njega i da se oženi. Samo koju će uzeti? I on misli, da mu je vrijeme za ženidbu, ali, eto, u poslu nije dospio da nađe djevojku. Mati će mu spominjati prve cure u selu, a on će se nećkati i reći joj: »Ne ćemo tako, majo... Nije u redu, da ja odlučujem. Mene se to ništa ne tiče, jer ne ću ja biti s njome cijeli dan kod kuće. To su vaši ženski poslovi, pa biraj po miloj volji. A na meni je, da pomažem ocu u polju i da na stanici zaslužim koju paru...«

Dok je on tako razmišljao, brod se najedamput sav potresao, kao da mu je puknuo parni korao. Na bokovima broda otvorilo se nekoliko rupetina, kroz koje je stala voda nesmiljeno suktati. Ogromni su valovi zapljuskivali palubu prijeteći užasnom smrću.

Prestrašivši se jezovitog sna, dječak se razbudio i skočio sa svoga ležišta. Pokušao je da se snađe. Brodu nije bilo ni traga. U neposrednoj je blizini bučila rijeka, a tlo, na kojemu je stajao, na nekoliko je mjesta napuklo i malo se nakrivilo.

Prestravljen krik prolomio je obalu i izgubio se u noći.

— Kuku, majko moja! — zavapi dječak sav izvan sebe, osjetivši, da se nalazi u životnoj pogiblji.

Iza njega je stajalo posljednje parče polja, a pred njim je kao strahovita neman, pokazivala rijeka svoje nesmiljene žvalje.

— Bježi, dok nije kasno! — kriknuo mu je njegov vlastiti strah i ono nešto zagonetno u njegovoj duši, što zna, da se katkada podigne do najveće jakosti i da potpuno zagospoduje njegovim mišićima i njegovom voljom.

Sav prožet tim zapovjednim pozivom, hitro se sagne, da zgrabi fes i prsluk i da pobjegne daleko u nedogled.

Snaga vode i slabost zemlje pretekoše ga. Tlo se pod njim potreslo, voda je ispod zemlje jače zaroktala, a on, pokliznuvši se, pade na koljeno.

— Još samo trenut! — doviknuo mu je unutrašnji glas i u cijelom njegovu biću probudio vrhunac snage i brzine. Grabeći zemlju rukama i nogama, dječak upotrijebi posljednje sredstvo, da izbjegne očitoj smrti.

Bilo je prekasno. Još prije, nego što je napustio pogibeljni pojas, tlo se potreslo, a onda ga podzemna snaga vode prebacila u svoje ždrijelo.

Jedan neskladan vrisak, dodir vode i snažan udarac zemlje u glavu. I ništa više. Ni polja ni broda, ni kravice ni kutije s novcima. Ništa. Samo rijeka, umirena, raspoložena, poigravala se s tijelom jednoga dječaka, kao dijete s loptom. Polje je ostalo samo, bez dječaka i njegova nadzora. Samo je mjesec i nadalje bdio. Nad rijekom i nad poljem. Nad poljem čemernim, kojemu se komad po komad živog mesa trgao. Mjesec je sjao. Velik i svijetao. Ali dalek i nemoćan. Možda se i crni ovan blejeći vratio na desnu obalu. Možda... možda. Tek ljudskoga bića nije bilo, da ga vidi i da čuje njegovo kobno likovanje.

III.

Moglo je biti podne. U seoskoj kavani, zidanoj od mekoga kamena, sjedila su dva žandara. To su bila dva starija, brkata žandara, s bijelim zubima i zalizanim vlasima. Sjedila su i ispijala crnu kavu iz šarenih fildžana. Kavedžija Ibro nudio ih linom stolačkom eškijom. Oni su sa slašću odbijali dimove. Mršavi i dugački žandar ispružio se na dugačku klupu, dok je njegov bucmasti drug sjeo i bacio kratke noge preda se. Obadva su objesili puške o klin. Ibro je kucao u tamburicu. Kucao, a ni sam nije znao, što otkucava. A pjevao nije.

Pokraj kavane prođe seljak Iko Ćorluka. Samo mahne Ibrahimu glavom i nastavi put, a da se nije u kavanu ni svratio.

— Ej, Ikeša, kamo, kamo? — zaustavi ga Ibrahim.

— U Repčevih idem, da vidim, kako im je. Vidojevica, kažu, samo što iz pameti ne izađe.

— Šta je tamo? — zanimao se dugački žandar, zijevajući od dosade.

— Zlo, gospodine, zlo i naopako. Odnijela Vidoju Neretva svu zemlju. Ama ni pedalj mu nije ostao. Pa mu srce puklo od žalosti.

— I sina mu voda sa zemljom odnijela — doda Ibrahim.

Žandari se malo zgranuše.

— Pa valjda mu je srce radi sina puklo, a ne radi zemlje? — upita dugonja začuđeno.

— Pa možda i radi sina, — odgovori seljak odlazeći. — Tko zna, možda i radi sina, — ponovi on i nastavi blatnom seoskom stazom put do Repčevih.

Ostadoše žandari sami s kavedžijom. Žandari su se grohotom smijali. Osobito dugonja. Kao da ga spopala živčana bolest, skočio je sa stolice, zgrabio pušku i tresući se od nezdravog smijeha stao udarati kundakom o pod. Smijao se i lupao. A neka ludost, koja se na nj spustila, poticala ga je, da ispali kroz prozor nekoliko metaka.

— Radi zemlje mu je srce puklo, a ne radi onolikog sina! Ha, ha, ha! — smijao se on bez prestanka, a njegov ga drug u tome potpomagao. — A ja bih, da dobijem sina, sitnog kao pile, dao sto dunuma zemlje! Šta ti veliš na to, Ibrahime? Reci, dina ti i sveca ti Muhameda, šta ti veliš na to, — upita on kavedžiju i udari ga po ramenu.

Kavedžjia se našao malo u neprilici. Nakrivio fes i počešao se za uho, a ne zna, šta da kaže. To jest, on zna, šta bi rekao, ali se boji, da se gospoda ne uvrijede.

— Pa, znate, gospodine, kako da vam kažem, jest ono bilo dobro i pametno dijete. Moglo je od njega svašta biti. I lijepo je to od srca imati evlada. Ali opet, kako se ono kaže, Bog dao, Bog i uzeo. Ljudi moji ljudski, koliko ih je samo izginulo na ratištima! A koliko ih je kod kuće pomrlo! Puno, brate, groblje mladeži... Pa opet, gospodine ti moj, selo je ostalo. Jedna su djeca umirala, a druga se rađala, i koljeno je ostalo. Loza se nije zatrla. Ali zemlja, zemlja...

— Šta, turčine? I ti za zemljom pogibaš? — prekine ga debeli žandar začuđeno.

Ibrahimu se oči zakrijese.

— Zemlja, gospodine! Ja je nemam, ali je svaki dan gledam. Imao sam je i ja, zajedno s kmetom, pa su mi je oduzeli. A sada je nemam, ali je gledam, i sve ovako iz dana u dan venem. Djedovi su je naši imali i pradjedovi. Kroz stotine godina živjeli smo na njoj i za nju, a sada je nestaje. Ne gube je ljudi ni na piću ni na kartama. Prosto im se otimlje, a da u ničije ruke ne dođe. A kada zemlje nestane, onda i selo propada. I koljeno ugiba, kao što će i moje izginuti.

— Dakle ipak radi zemlje, a ne radi djeteta? — upita drugi žandar već razdraženo.

— Dina mi, prije radi zemlje! — odgovori Ibrahim mirno, prekrstivši ruke na prsima. Žandari nešto ružno opsovaše, zgrabiše puške i odoše. A nekoliko stotina metara dalje nastavljala se premoćna borba vode s jednim dobrim hraniteljem, i voda je pobjeđivala.

Vaga.

I.

U travnju ga je zasijao, onda bašču ponovno dobro pođubrio, a u svibnju rasad presadio. Dane i noći drhtao je nad njegovom sudbinom. Više ga je puta okopavao, uživao u njegovu cvatu i stvaranju ploda, a četiri puta ga podbirao. Nakon toga duhan sazreo, i u kolovozu dođe vrijeme, da ga ubere i naniže u demete, a onda ga izvjesi, da se suši. Čuvao ga od kiše i rose, da se ne navlaži, a od prejaka sunca, da ne sagori. Već u deset sati nosio ga u hlad, da ga zaštiti od vatre sunčane. Ni rođeno dijete nije iziskivalo toliko njege. Kada je i to prošlo, dođe vrijeme vage, ali brige ne popustiše. Financi bi se svaki čas zaletjeli i računali, ima li onoliko duhana, koliko je struka posađeno. Budno su pazili, da ga ne bi sam izradio i potajno prodao, jer je to strogo zabranjeno. A on bi ih lijepo u svojoj kući dočekao, iznio pred njih kruha i mlaćenice i ostaloga, što je Bog dao i kuća donijela. Nisu mu mnogo zanovijetali, jer su znali, da se on ne bavi takvim zabranjenim poslom. Ali on ih se ipak bojao i pazio, da im se ne zamjeri. Vrag nikada ne spava, pa bi se moglo još dogoditi, da iz inata podnesu protiv njega lažnu prijavu. A kada bi financi otišli i kada bi ostao sam u dvorištu, stao bi kraj svojega jedinoga blaga, upiljio u nj svoj pogled i drhtao od milja. Eto, sada je sve, hvala Bogu i Bogorodici, gotovo, i samo treba da počne vaga, pa da ga nosi u grad.

— Stipane, duhan, ćušnje mi, dobro ponio. Ako ga ove godine budu plaćali kao lane, možda ćemo još sastaviti kraj s krajem. Valjalo bi i za Janju štogod sašiti. Cura je za udaju, pa treba da ruho sprema. Treba obući i sebe i mladoženju, darovati svekra i svekrvu, a valja dati boščaluk i djeveru i kumovima. Stoji to puno jaspre, moj Stipane! Ali ja mislim, da ćemo se već nekako stisnuti, pa će i to proći, jer se kćer samo jednom udaje, — govorila je njegova žena Mara potplićući vunene čarape i bacajući nauznak bijelu maramu, što joj se odriješila pa se objesila sa strane, pričvršćena za fesić pribadačom s crvenom glavicom.

Stipan je samo šutio. Nije on bio čovjek od puno riječi. A i što bi odgovarao babi, kad mu je i samom već dosta tih briga? Jest, treba kćer Janju oprematI. Već je velika, i momci joj dolaze na sijelo. Vrijeme je, da se djevojka udomi, ali ima on za sada i drugih, važnijih briga. Lane je zasadio malo duhana, posijao nešto više ječma i pšenice, uložio pare u vinograd, ali eto izdala godina, sve prevarilo osim duhana, a on na njemu zaslužio jedva za so i za šećer. Nastala u kući oskudica, brašna ni da primirišeš, pa zar je mogao drukčije, nego se zadužiti? Uzeo je kod trgovca kukuruza na veresiju, a kad dođe vrijeme, da se plati, pare ni za lijek. A trgovac, kao trgovac: prepao se za svoje, pa ga tužio, i eto ti sto belaja! Pozvaše ga na sud, no njega bi sram, da se pred sucem u svoj svojoj sirotinji pokazuje. Mislio, da će ga gledati, kao da je nečije, ne daj Bože, ukro, pa zato eto ostao kod kuće i pustio, da pukne osuda iz ogluhe. A onda, brate dragi, došlo ono najgore. Nigdje da pozajmiš para, ko kada nemaš na što, pa dođe u selo fiškal sa sudskim izaslanikom, sve zaplijeni do posljednje kokoši, a upisa mu se i na grunt, pa mu nabi nove troškove i stisnu ga za gušu, da mu duša izleti. To su one prave i glavne Stipanove brige. One mu ne daju, da mirno usne. Da njih nije, on bi, makar u godinama, turio prst u uho pa ijujuknuo, da se do na kraj sela čuje. Jer ova mu godina, ne treba duše gubiti, mnogo bolje poslužila nego li lanjska. Proračunao je on, kao dobar gospodar, da se ne isplati sijati žito, pa zasadio sam duhan. A duhan, Bože dragi, urodio, da ga je milota pogledati. Bit će ove godine para, pa će se već nekako lakše kraj s krajem moći sastaviti.

— Vala, Stipane, i ti si mi nekakav tuhaf čovjek, — počela ga opet napastovati žena Mara. — Uvijek nešto dumeniš i dumeniš, a meni nikada ništa ne veliš, ko da ti i nisam stopanica. Eto, razgovarala sam s Janjom. Ona će poslije vage u fabriku, da nešto zaradi i prištedi. Nije, znaš, puno, na dan samo

dvadeset dinara, ali će cura ponijeti od kuće sira i kruha, pa ne će trebati da ništa troši. Skupit će se tako nešto pare, da kupi, šta joj treba. Znaš, Stipane, što je to žensko. Hraniš ga i odgajaš, dok ti ne naraste, a sve za drugoga. Ali takva je eto naša sudbina, koju nam je Bog odredio za pokoru grijeha, slava mu i milost bila...

— Baci, ženo, očinjeg ti vida! Uvijek ti meni sol iš pamet i pričaš mi o Markovim konacima. Mislim ja i na Janju, kako ne bih mislio! Glava mi je puna briga ko Iliji Pjaniću rakije. Eto sam nakastio da pođem i na štreku popravljati nasip, samo da se okrpimo, — prekide je Stipan i opet se zaveze u svoje misli.

— Eto, vidiš, za koji dan će biti vaga. Uranit će sa susjedima, iznajmit će konje i potjerat će duhan u Mostar. Bit će para, hvala Bogu, ali ne treba se bojati, da će mu ugrijati dlanove. Prva će mu biti, da ode fiškalu. Platit će mu troškove i kamate, a nešto i na račun glavnice, ne bi li Bog dao, da ga malo umekša i dobije vremena, da odahne. Ima zar i u fiškala mrva duše, jer ni njega nije kučka okotila, nego kršćanka majka rodila. A svijet priča, da će doskora biti i novi izbori. Vele, da će i fiškal ovog puta kandidirati, pa će mu trebati i seljačke kuglice. Pustit će ga dakle na miru, jer ne bi za nj bilo dobro, da se u tako nezgodno vrijeme zamjeri svijetu.

Tako je eto razmišljao Stipan Kordić, gledajući u demete kao zlato žutog i kao cvijeće mirisnog duhana. Srce mu je jače kucalo, a čelo mu se razvedrivalo. Vjerovao je, da će sve biti bolje. A bila je jaka ta njegova vjera. Kao što hrast znade da se zarine u kamenje i kroz stotine godina odolijeva vremenskim nepogodama, i ta se vjera u bolju budućnost zarinula u ove kršne visine. Još onda, dok su ruse glave mučeničkog seljaka bile na kolac nabijane i dok su narodni prvaci bili zatvarani u belaj-sanduke, dočaravala je ta vjera ljepše slike sretnije budućnosti. Ona je očuvala ovaj siromašni kraj od potpune pustoši. I Stipan je Kordić bio pun te vjere. On ju je kao vlastitu krv naslijedio od svojih roditelja, a prenijet će je i na svoje potomke. Ta ga je vjera i dosada očuvala, da ne klone, i podržavala mu prenapete snage od rasapa. I večeras je on stajao zamišljen, ali nije očajao. Gledao je, kako mrak polako silazi niz proplanke, dok se nad njima javljaju jesenske zvijezde. Čitavo je nebo disalo zdravljem i svježinom. Glas večernjeg pozdravljenja prelí se preko te lijepe slike posebnom bojom, koja ozdravljuje. Ruke su se same od sebe sklapale na molitvu, dok su usne pobožno izgovarale riječi pozdrava anđeoskog.

Stipan Kordić pogleda još jedamput roj nebeskih krijesnica, a onda sjede na kamen i podlaktivši se poče poluglasno moliti.

II.

Jutro, hladno, predbožićno jutro. Tek je svanulo, a čitava se povorka ljudi počela spuštati niz krševitu stazu. Bronce su na konjima zvonile, psi su lavežem pozdravljali svoje gospodare, a oni su stupali jedan iza drugoga, goneći u grad sav svoj trud i cijelu svoju imovinu. Vaga je započela. Najvažniji je to događaj u životu hercegovačkog seljaka, koji je u nestašici zemlje i nakon propasti vinograda ostao upućen jedino na duhan. Danas je prvi dan vage. Po prvi put mjerit će se duhan, ali ne samo po težini, nego i po vrijednosti. Ocjenjivat će se i vrsta i suhoća, jer se od mokra duhana odbijaju postoci za vlagu. Zar je onda čudo, što duhanari dočekaše taj dan s najvećom zebnjom i najnestrpljivijim očekivanjem? Kad se sunce digne iznad Veleža, oni će biti u gradu. Čim se duhan procijeni, znat će, kako stoje. Kupit će na veresiju kukuruza, bijele botane i modrače, a možda i opanke, pa eto kod kuće veselja. Ostavit će doduše u gradu sve plodove svoga znoja i neprestanih briga, no ipak im trud ne će biti uzaludan. Oni i tako ne traže mnogo. Glavno je, da u kući ima kruha i soli i koja krpa, da se čovjeku tijelo ne vidi. Bez ostaloga se može za nevolju i nekako prodeverati.

— A, Jure? ! Čuješ li ti, bolan ne bio, kako će biti s ovom vagom? Ima li u komisiji l j u d i? — priupita Stipan jednoga od goniča, što je išao pred njim i obučen u opanke skakao s kamena na kamen.

— Jok ja, Stipane ! Klase su kao i lani, a kako će ovaj duhan klasirati, to samo vrag i oni znadu. Ja svoga ne dam ispod dvanaest. Da ga vidiš, od milja bi zaplakao ! Čovjek bi ga i na samrti pušio.

— Šuti, Jure, Bog te vidio ! Ja ću biti sretan i sa osam, jer se još uvijek isplati, kad nemaš druge zarade, o duhanu raditi. Dobiješ barem zasluženu nadnicu. A dadu li i šest, nabit ću fes na čelo, smračit ću se, ali ne ću ni pisnuti. Znaš i sam, koliko se naš trud cijeni, pa ne smiješ mnogo ni očekivati.

— Možeš ti dati i džaba, ali ja ne dam. Jok, brate ! Ja ću im reći: »Hoćeš ili ne ćeš dvanaest? Ako daš, dobro, ako ne daš, ja ga gonim ravno kući, pa u đubre. Bolje da strune, nego da ga dajem badava. Nisam ja svoje kosti na smeću našao !«

I zamuknu. Brazgotina na čelu, uspomena na momačka mezeva, iskoči mu, a oči mu kao u zvijerke sijevnuše. Vidjelo se, da nije prkonjica samo na riječi, nego i na djelu. A znalo se, da je rsuz, biva zloćudan čovjek, i da s njim nema šale. Ti njemu jednu, a on tebi deset. Ti njega šamarom, a on tebe toljagom. Ali ako prvi ne dirneš u njega, razgovarat će s tobom kao mirno janje i nikada ne će prvi napasti.

Kad stigoše u grad, ulice su prilično oživjele. Na kanatima su stajali bakalčići, ispijali vječnu crnu kavu i odbijali debele dimove. Na Đerizu, kraj staroga mosta, natezale se kućanice s prodavačima povrća, dok su zaostali galebovi krieštali nad Neretvom. Na staroj su kuli gukali divlji golubovi. Rijeka je u gornjem toku bila neobično brza, a plitka. Plivači su taj dio zvali brzatak i nikada nisu preko njega plivali, nego gazili. Puštali su, da ih voda sama nosi. Tako su se odmarali, da lakše izdrže dalje napore. Jer ispod mosta je rijeka sakupljala svoje snage, zamišljala se, da na skorom zaokretu udari u pećine, razbije se o njih i srdito zajauče.

Odmah s druge strane mosta, na lijevo, silazilo se strmim i zavinutim stepenicama u Kujundžiluk zapuštenu ulicu, kojoj i samo ime kazuje, kakav se posao u njoj obavljao. A imali su tamo svoje dućančiće i dokoni terzije i krpači kišobrana. S druge strane, ravno niz vodu, išlo se preko Luke u tvornicu duhana. Zašto je ta ulica dobila ime Luka, to još nitko nije odgonetnuo. No ipak je sličila mrtvoj luci po tome, što se na njoj promet vrlo slabo odvijao. Ljeti zaprašena, rijetko polijevana, a zimi puna blata, sa starim, izblijedjelim i poderanim cimerima na dućanima, davala je izgled četvrti, koja se bori za život, ali bez uspjeha. Ne će proći dugo vremena, i ona će sasvim uginuti u zapuštenosti. Desna je obala Neretve pružala još jadniju sliku. Tamo su stajale muslimanske trgovinice, kojih ovi nisu zatvarali samo iz ponosa. Bilo bi sramota napustiti posao, makar da ništa ne nosi, jer bi se kršćanluk rugao njima, sojevićima, koji su nekada živjeli ko jedan po jedan. U tim dućančićima i muslimanskim kućicama gladovalo se bez piskuta i umiralo se bez tužakanja. Izgubivši zemlju, a nemajući sredstava, da započne nov život, cijeli jedan živalj, srastao s prošlošću, borio se, da u nju ne zapadne.

Kao mala karavana, zaprašena i uznojena, stigla je povorka seljaka s konjima do duhanske tvornice. Moglo je biti već devet sati, kada prispješe u dvorište. Na zidovima ograde sjedili su sadioci duhana, koji prije njih stigoše. Bilo ih je svih vjera. Razlikovali su se i po odijelu i vladanju. Svaki je nosio osebinu svoga sela, koje je dugo stajalo osamljeno i ovisno samo o sebi.

— Hvaljen Isus, Turci ! — pozdravi prvi u ime pridošlica kum Jure, skidajući fes i smijući se muslimanima, prema kojima je imao neku naročitu sklonost. S njima se on nekada najviše tukao i s njima je najviše pobratimstava sklopio. Njihove se žene nisu pred njim nikada sakrivale, kao da je iz iste kuće.

— Sabah hajer olsun, — odvratiše mu oni odzdravljajući ala turka, a jedan se od njih od dragosti nabaci na nj piljkom i kvrcnu ga ravno u nos.

Nasta međusobno propitkivanje za zdravlje i imanje, rodbinu i tazbinu,a bome i pregledavanje duhana. Jedan drugome nudio iz kutije da proba i proreče, u koju li će ga klasu strpati. Svaki se sa svojim dičio i nadao se najboljoj ocjeni. A imao se bome čim i dičiti. Sišao blagoslov Božji na polja i vrtove. Duhan ponio kao i lane, a ima ga i dvostruko više, jer ljudi više i posijaše i zasadiše. Lanjska procjena nije doduše bila osobita, ali prilična, pa kako vinogradi i žito iznevjeriše, ljudi se baciše s većim marom na gojenje duhana. Javili se i novi sadioci, ko kada je bijeda pritisla, a živjeti se ne da od samoga stezanja pojasa.

— E ljudi moji, a što vele oni od komisije? Badava je nama tu naklapati, nas ne će nitko pitati za mišljenje. Recite vi meni, šta oni misle i nisu li možda na lijevu nogu ustali? — priupita prvi Stipan Kordić, kojemu nije bilo do ćeretanja, nego do njegovih briga.

— Ni na lijevu ni na desnu, nego na glavu, brate nerođeni, ko i rođeni. Nešto bacaju tobože u smeće, a sve ostalo u zadnju i predzadnju klasu. Ko dobije šest dinara po kili, taj je na konju ! — odgovori mu jedan od prisutnih, koji je sjedio zamišljeno po strani i mrko gledao preda se.

— Jest, u smeće, duša im raja ne vidjela ! — dometnu drugi, brkajlija orlovskoga nosa i surih očiju. — Kažu, da je to otrov, a kada svrši vaga, iskrižat će ga i urediti pa prodavati kao srednji hercegovački za 300 dinara po kili. To je njihova pravda, da od Boga nađu.

Kao da se nebo nenadano rastvorilo i prolilo mlaz hladne kiše, ljudi se pokunjiše i povukoše u se. Vijest je ta bila za njih porazna. O procjeni je ovisilo, hoće li u kući biti najpotrebnijih životnih namirnica ili će se u nju ušuljati glad. Jedna riječ iz usta procjenitelja odlučivala je o sudbini cijele porodice. Ni mladić, kada ide na vojnu stavnju, ne strepi tako, kao sadilac duhana pred vagom. Mladić zna, ako bude uzet u vojsku, da će ostaviti domaće ognjište, no u vojsci će imati i kruha i ruha. On kralja brani, a kralj ga hrani. A duhanar? Za njega je slaba procjena isto, što i kuga i kolera. O procjeni ovisi život

njegove obitelji, a zna se, kad je procjena slaba, da župnici imaju pune ruke posla s dijeljenjem posljednjih sakramenata i pokopima. Glad je u ovome kraju najokrutniji kosac, koji prekida niti života i šalje ljude u vječnost.

Dok je narod u dvorištu čamio u strahu i brigama, iz zgrade je dopirala neka svađa. Čuli su se najprije glasni povici, a onda buka, u kojoj se nije moglo ništa razumjeti. Na vratima se pojavila grupa seljaka. Sivi u licu, rasplamsalih očiju i stisnutih šaka stajali su na vratima i rogoborili.

— Ne damo naš trud badava ! To je nepravda, koja do neba vapije. Pola nam bacate u smeće, a pola u posljednju klasu. Ni vaga vam nije dobra. Mjerite, ko da važete kamenje, a ne naš trud. Duhan je suh, da se sav mrvi, a vi trećinu odbijate na vagu ! — vikali su ljudi, stojeći izvan sebe.

— A šta ti, Andrija, vičeš, da od Boga nađeš? Tvoj je duhan bio ko rušpa. Pare si zgrnuo, a najviše galamiš ! — primijeti jedan od onih, što su stajali na dvorištu.

— Da Bog da i tebi tako vagali, kad mi se izrugivaš ! I jest, valaj, bio žut ko dukat, ali oni vele, da smrdi ko đubre, i sve ode ni za što ! Da sam kupus sadio, deset puta bih više zaslužio, a ne bih ni po muke vidio, — odgovori ovaj plačući od jeda.

Trenutna tišina, a onda oluja. Uz elektricitetu oblaka postoji i elektriciteta neočekivanih mrskih događaja. Ona preko uzbuđenih živaca zahvati i volju i um čovjeka, te njim potpuno ovlada. Jutros je ona projurila kroz gomilu seljaka, koji su u borbi s burama i kišama naučili da budu strpljivi kao i ono kršno kamenje, ali se još nisu okamenili. Još je u njima bilo sposobnosti da planu i da se uzbune kao u ona stara vremena prije okupacije. Kad je Andrija, koji je imao najbolji duhan, tako slabo prošao, znali su, da ni njih ne čeka bolja sudbina. Bez ikakva dogovora, po nekom nagonu, pridoše svojim konjima i stadoše se spremati na povratak. Ne ču se ni jedan poklik. Odlučiše, da duhan tjeraju kući i da ga ne prodaju. To je bilo jedino njihovo obrambeno sredstvo. Ne daju duhana, pa kud puklo, da puklo ! Čut će se, šta se s njima radi. Kada se vidi otpor naroda, i vlasti će morati da popuste.

Veli se : tko vjerar sije, taj buru žanje. Procjenitelji su posijali vjetar, pa su morali da ovakvu buru požanju. Loša je procjena morala dovesti do ovakvog protivljenja. Bilo je to sigurno kao zbroj kakvog računa sabiranja. Mi obični ljudi lako to sračunamo. No tko je proučavao povijest, taj zna, da veliki silnici lako zaboravljaju i najobičniju računicu. I Čengić-aga, darujući kojem krstu kolac, kojemu konopac, a kojemu

britku palu namjenjujući, morao je znati, da poslije harača dolazi i sav užas kobi. Ali on je previše vjerovao u svoju silu, pa je zaboravio, da i u rešeta ima srca. Stani mu na jedan kraj, a ono će te drugim krajem udariti. Tako je bilo i s predsjednikom komisije za procjenu nove berbe duhana. Odviše se pouzdavao u svoju lukavost. Nije vjerovao, da će izgladnjeli i stalno zastrašivani seljaci pružiti takav otpor. A sada se pobojao ukora svojih gospodara. Reći će mu, da nije dorastao ovakvoj zadaći, pa odoše njegove lijepe dnevnice, a možda i očekivano promaknuće. Odlučio je dakle, da upotrijebi svu svoju lukavštinu, da odvrati duhanare od njihove namjere. Izišao je na dvorište i stao ih miriti.

— Šta ste, ljudi ljudski, tako zakrmili, kao da ste djeca u bešici! Jeste, vala, baš zakrmili, ne budi vam uvrede! Nije vaga tako loša, kako vam se čini. Dobit ćete, koliko i lani! — stao im on razlagati medenim glasom, začuđeno mašući glavom i šireći ruke, kao da će poletjeti.

— Kako kao lani, kad plaćate polovicu manje? ! Znamo mi i bez škole, da su tri dinara za polovicu manje od šest dinara. Nemojte nas držati za mazlume! — odgovoriše sadioci kao u jedan glas.

— Eh, ali ove godine ima dvostruko više duhana, a uprava monopola ima para kao i lani. Onda mora ići po kili za polovicu manje. Ali ćete svejedno dobiti novaca ko i lani, jer imate dvostruko više duhana.

Ni da si dirnuo u osinjak, ne bi nastao veći metež. Ljudi nisu mogli da vjeruju svojim ušima. Riječi, koje su čuli, činile su im se kao bezdušno izrugivanje. Oni nisu nikako mogli da shvate, zašto bi za dvostruku količinu dobili kao za jednostruku, kad su i više truda i novca uložili, a osim toga nisu zemlju ni žitom ni drugim zasijali. Lani su doduše sa žitom postradali, jer je slabo ponijelo. Ali ove godine bila je bolja ljetina. Oni, koji žito zasijaše, ne pokajaše se. Da su oni za polovicu manje zasadili duhana, a ostalu zemlju žitom zasijali, ne bi izgubili na duhanu, a dobili bi na žitu. A ovako? Njihov se trud ne nagrađuje primjereno, oni se bacaju u potpunu propast.

Svako je dalnje objašnjavanje bilo suvišno. Svi oni, koji znadoše cijeniti svoj trud, odlučiše se na krajnje sredstvo. Jedan za drugim izvedoše konje i krenuše kući. Osta samo nekoliko otpadnika, koji nikada i nisu stajali sa selom. To su oni, koji su bez poteškoća dobivali i oružne listove i druge pogodnosti. Oni se nisu bojali procjene. Znali su, da će njihov duhan dobro proći.

Predsjednik se komisije uhvatio za glavu i kao van sebe stao gledati, što se događa. Trčao je od jednoga do drugoga buntovnika, da ga zaustavi. Prijetio se i policijom i zatvorom. Ali uzalud. Ogorčenje je razočaranog naroda bilo preveliko. Nisu ga mogle ublažiti ni medene riječi ni slomiti prijetnje. Mukotrpnom duhanaru nije bilo do riječi, nego do djela. A ta su djela bila za nj strašna i ubitačna.

Istom starom, oronulom ulicom kretala je povorka seljaka. Sve je okolo njih bilo isto, samo oni nisu bili isti: u njihovim se dušama potresoše tolike osnove za uređenje kućanstva. Samo je jedno naraslo, nabubrilo se i sablasno stršilo u kasni jesenski dan: bio je to bijes, pun prkosa i ogorčenja, jezovita provala vulkana ogorčenih duša, koje su doduše jednostavne, ali se baš zato tako nagonski odupiru nepravdi.

III.

U gradu je već davno ponoć odbila, a na selu se znalo, da je već minula, po sjaju i položaju zvijezda, kojima se nebo osulo kao junačka dolama zlaćanim nakitima. Mjesec je odlunjao za brijeg i nije se vidio. Druga strana brijega, obrasla grmićima, tonula je u tami. Samo vješta noga domaćeg čovjeka znala je u tome mraku naći put, a da noge ne prelomi. No domaći su ljudi davno legli na hasure i pozaspali kao zaklani. Pa i ko bi u to kasno doba noći silazio niz brijeg, daleko od glavne staze i to još bez svjetiljke u rukama? A ni stazom nije tako kasno nitko išao, osim župnika, koji bi zajašio na konja, da obiđe bolesnika i pripremi ga za dalji put. Ali noćas nije bilo tako. Oprezno, svaki čas zastajkujući i osluškivajući svaki šum, išla su dva čovjeka. Zvjezdanog je svjetla bilo malo, no i njega su izbjegavali. Tražili su mrak i njegove zaklone, kao da sve nade u njih polažu.

Ko li je to mogao biti? Lopovi nisu, jer u ovom kraju nema šta da se krade. Osvetnici nisu, jer se u ovom kraju mučke ne osvećuje. Ko je dakle mogao biti?

— Jure, ne kašlji! Mogli bi nas čuti. Vrag ne spava! — prišapta jedan od noćnih putnika i teško uzdahnu. Na leđima je nosio torbu, pod kojom se zgurio, kao da nosi čitav tovar. A njegov je teret bio težak jedva desetak kila. On se i nije zgurio pod njegovom težinom, nego pod težinom straha i opreza. Onako sagnut, među grmljem i kamenjem, on je također izgledao kao stijena ili sjena, koja se neprimjetno miče.

— Stipane, kad si strašivica, ja beli odoh ravno na put. Zapjevati ću, da me čuju do trećega sela. A ti samo klipši i umiri

od straha. Ne će ti to ništa koristiti, — odvrati Jure junačeći se. Ali i on brzo zašuti. Zanijemi. A onda stade trčati, kao da želi pobjeći od vlastitih riječi, koje bi ga mogle odati.

Stipan ništa ne odgovori, nego pođe za njim. Srce mu se treslo u njedrima. Ovo je prvi put u njegovu životu, što se odlučio na ovaj korak A ne bi ni to učinio, da ne bi Jure. Otkako je onako prošla vaga i otkako je kući vratio duhan, da ga ipak proda u bescjenje, Stipan Kordić nije mogao da stisne oči. U nekoliko je dana više propao nego bolesnik, koji mjesecima leži u postelji. Naprosto se čovjek izobličio. Eto, država je uzela monopol na duhan. Nitko ga ne smije saditi bez dozvole njezine, a kada ga i posadi, ne smije njim trgovati. Sadilac ne prodaje svoj duhan nikome, pa ni državi. O prodaji bi se moglo govoriti samo onda, kad bi se cijena dogovorno ustanovljivala. A toga nema. Država duhan otkupljuje i plaća ga po miloj volji. Sadilac joj ga baš i ne mora predati, ako ne će, ali ga ne smije ni pušiti niti prodati. Ne preostaje mu drugo, nego ga uništiti ili predati, makar u bescjenje. Šta bi dakle čovjek tu radio? Ni jedno ni drugo nije dobro, a živjeti se mora. Ne pita vjerovnik: »Dragi Stipane, kako si prošao s duhanom?« Ne tiče se to njega ništa, nego traži pare i veli: čist konat, duga ljubav. A fiškal kao sablja stoji za vratom i samo čeka mig, da zamahne. Ne treba njemu ništa, nego da zatraži raspis dražbe i da sastavi dražbene uvjete, pa i ono malo kućerka s baščom i ostalom zemljom ode na bubanj. A kuda će on, Stipan Kordić, sa svojom sirotinjom? Ima ženu i odraslu kćer. Stara će pod zemlju, kći će se udati, ali kuda će ostala piležʼ? Ima ih on još sedmero, sve jedno drugom do uha. A gladna djeca ne znaju, šta je to »n e m a«, nego kažu: »d a j«... Teško je to njemu i pomisliti, a kamo li doživjeti. U prosjake ne može, jer je zdrav i pri snazi, a ni obraz mu ne podnosi. Ni od starih njegovih nije nitko uzimao torbu na rame pa išao u prošnjavinu. Posla ne može naći, a krasti se nije naučio.

— Ženo moja, baš nemamo sreće. Ja sve mislim i premišljam, ali od misli nikakve koristi. Daj, da čujem i tvoju žensku pamet, možda će ona nešto bolje smisliti, kad me moja sasvim ostavila! — rekao je sav zdvojan svojoj staroj drugarici.

— Zlo, Stipane, zlo i naopako! Provučem češalj kroz glavu, a on pun kose. Vlasi mi od brige sasvim poispadaše. Oćelavit ću, crna i kukavna. Ni pozajmiti se ne može od nikoga. Kod nas zlo, a ni u komšiluku nije mnogo bolje. Nema ništa, nego leći pa čekati smrt, da nas iz ove muke izbavi, — odgovori starica i zaplaka.

Nije Stipan nikakav mekušac. Ta izrastao je iz ovoga krša, po kojemu udaraju talasi bure, ali ga ne mogu da raznesu. I on je naučio trpjeti i podnositi. Ali ovaj put došlo je do gusta

Tražili su mrak i njegove zaklone...

i ne da se više podnositi. Treba naći ma kakvu slamku, da se za nju uhvati i barem pokuša da se spase.

Tada je došao Jure. Sjeo na kućni prag, donio djeci pogače, pa zapalio cigaretu i sve o nečemu pripovijeda, a vidi se, da na

drugo misli. Teško mu je da kaže, boji se, da se Stipan ne uvrijedi. A opet treba da mu veli, iz istog su sela, a i nekakva dalja rodbina. Napokon se ipak osmjelio, pljucno i počeo da grdi.

— Stipane, ne budi ti žao, ali ja se u tebi baš prevarih! Nisi mi ti čovjek, kako izgledaš...

— A zašto, Jure? Ne učinih ti nikada na žao...

— Baci ti, Stipane, to nažao i ne nažao. Ne misliš ti dobro ni sebi ni svojoj djeci. Eto, dok ti sjediš i kukaš i mudruješ, ko da si velike škole učio, prenio ja dvadeset kila duhana. Ma, velju ja tebi, sve planulo po sto dinara po kilu. Digoh ja, brate, četiri hiljade forinti! Kod mene će biti i kruha i kave, a kupit ću i praščića, da ga ugojim za Božić. Što se mene tiče, neka država plaća duhan, pošto hoće, ja sam došao do svojega. U buduće ga i ne ću saditi, nego kupiti od budala, kao što si ti, pa prošvercovati — hvalio se Jure, a usput i psovao nešto ružno, što ne valja ponavljati.

Slušao Stipan sve, šta priča komšija Jure, ali ništa nije odgovarao. Ni bijele ni crne. Samo je gledao preda se, zabrinuto kimao glavom i smrkavao se. A kada svi u kući pozaspaše, diže se Stipan, napipa torbu, punu lijepo iskrižana duhana i iziđe na dvorište. Ima već nekoliko dana, što se i sam spremao, »da proda nešto od vlastite zalihe, od kila«, ali se nikako nije mogao odlučiti. Ali sada, kad vile dođoše pred oči, nije bilo druge. Neopažen i nečuven, zaputi se do Jurine kuće i polako pokuca na prozor.

— Ej, Jure, spavaš li? — prošapta tiho, kao da se boji vlastitoga glasa.

— A šta bih radio u to doba noći, nego spavao? Nisam valjda vukodlak, da hodam po noći. A jesi li to ti, Stipane?

— Ja sam, Jure! Znaš, ono, o čemu si noćas pripovijedao. Ako ti je s voljom, da pođemo sada?

— Pa možemo, vala, da se ne predomisliš!

I Jure za nekoliko časaka izađe. Na leđima je nosio punu torbu duhana. Tako se eto oni zaputiše niza stranu u to doba, kad samo sovuljage bdiju i tek po neki gladan pas obija brdine tražeći koju uginulu pticu. Zvijezde su sjale u noći, što je zahladila, i gledale putovanje dvaju noćnih putnika. Bile su im saveznice. Nikome nisu ništa govorile. Čuvale su tajnu za sebe i strepile, da je ne odaju.

— Eto, ako deset kila prodam, dobit ću hiljadu dinara. A država mi toliko plati, kad odbije tobožnju vlagu, za pet stotina kila. Baš tako. Pedeset puta više čovjek zasluži, kad ovako jednom pođe u noći niz strminu. Nije to doduše ugodan posao za mene. U godinama sam ja čovjek i nenavikao ovakovim pustolovinama, ali nema u tome grijeha. Ne mislim samo ja tako. Sav je naš svijet toga mišljenja. Krivi su tome oni, koji daju krivu vagu. Eto, prenijet ću deset kila i dobit ću hiljadu dinara. Za bogataše su to malene pare, ali za mene je to čitav imutak, mislio je Stipan Kordić klipšući za Jurom i boreći se sam sa sobom. Ovako, malo umiren nastavi put ogledavajući se sve oko sebe. Nikoga nije bilo. Pola su puta prevalili i prešli su glavnu opasnost te će doskora stići do cilja. Proći će i ovaj strah i zamijenit će ga veselje dječice, kada opet osjete u kući miris svježa kruha.

Mrak i tišinu noći najedamput probi snop svijetla i surov glas. Je li moguće? Ta oni su išli tako oprezno, da ih nitko nije mogao čuti. Ogledavali su se na sve strane, a nikome živu ni traga ne nađoše. A sada su oni najedamput tu. Kao da su iz zemlje iznikli.

— U ime zakona, stojte! — izdere se netko nedaleko od njih i obasja ih svjetlom džepnog reflektora.

Srce im stade. Noge se ukočiše. Znali su, tko im je u tragu. Pomisliše na globu, a tko zna, ne će li ih i izbiti. Strah uđe u njih. No taj isti strah, koji ih je kočio, pokrenu ih. Poletješe, kao da su dobili krila. Opanci kao da im se i nisu doticali kamenja. I ne pomisliše, da bi se u ovom mahnitom bijegu mogli ozlijediti, a možda i sunovratiti.

— Stoj! — zavika opet isti glas, ali iz veće udaljenosti.

Svjetlo reflektora drhtalo je pokraj njih, ali njih nije dohvaćalo. Dobro su dakle prošli. Zameli su progonitelju trag. Stipan osjeti najedamput slabost u udovima. Nije mogao da više trči. Kao divlja zvijer baci se pod jednu pećinu i sakri se u njezinoj sjeni. U nju je polagao sve svoje nade. Ona će ga najsigurnije zaštititi.

U isti čas odjeknu s druge strane hitac. Zrak se rasvijetli, uzbuni se mir usnulog krša. Jedan čovjek zastenja, uhvati se za prsa, pade potrbuške i okrvavi lice o oštru liticu.

Kao dvije sablasti sastadoše se dva čovjeka u sivoj odori. Puške im stoje naperene u rukama, a oči im zlobno sijevaju. Bili su to financi.

— Jesi li ga ucecao, a? — upita prvi zapalivši svjetlo i gledajući Stipana u smrtnom ropcu.

— Ko s nokta!

— Baš smo noćas dobre sreće. Meni ti je najdraže, kad ih ovako prevarimo. Baciš na njih reflektor, a oni bježe za kamen

ko mravi pred kišom u rupu. Onda samo naperiš i — fertig! To doduše nije propisno, jer ne smiješ pucati u onoga, koji ne bježi, ali tko će nam dokazati, da nismo radili po propisima?

— Noć šuti i ništa ne odaje. Ali zato je dobro prošao onaj drugi, zemlja ga pojela. Pobježe nam kao strijela. Hoćeš li, da ga slijedimo?

— Mani, svetog ti Vasilija, dosta mi je trke za noćas! Treba ostaviti i za drugi put. Doći će koka na sjedalo.

I dva financijska stražara krenuše polako, zadovoljno, niz strminu, kao da su duši usred raja mjesto uhvatili. A u brdu je vladao muk. Ni travka da zašušti. Samo su zvijezde trepetale, a na nebu je stajala Božja Pravda držeći u ruci vagu i mjereći svačija djela.

K r š.

Niz vijugave, u krš uklesane stepenice, spuštao se s brda šumar Luka Markota. Na pojedinim zavojima on bi stao, nadmetnuo ruku nad oči i zagledao se u grad, nad kojim je lebdjelo toplo podnevno ljetno sunce. Sve kao da se upalilo: i ovaj goli krš, i ulica ispod njega sa željezničkom rampom, i, malo dalje, električna centrala. Nekada je tamo bila milet bašča, u kojoj su mladi đerzi kradom brali maćuhice i katmer šeboje za svoje dragane, a po bašči se šetala vrtlareva kćerka sa zelenim očima, rosnim kao mirisni paslidžani. Koliko li smo puta protrnuli, kad je opazismo u daljini! I koliko li je puta naša mlada, još djetinja duša zadrhtala od čežnje za nekoliko riječi s njezinih usana! Ko bi, Bože dragi, mogao sve to opisati i svega se potanko sjetiti... A ona nije ni gledala u nas, golobrade dječake, i hodala je ponosno kao paunica. No kada se kasnije pročulo, da se s

»turčinom« u ašik upustila, zamrzismo je kao nikoga do tada. Sva se naša mahala digla na noge kao jedan čovjek. Kršćanluk se uzbunio i tražio, da se baščovan otpusti iz službe. A on ko jabana, nije za to ni hajao, dok stvar ne dođe pred općinu. Bože moj, što se onda na općini pusta kavga zametnula, i umalo ne dođe do čakija između naših i »turaka« ! Na svu sreću baščovan bio pametniji pa za vremena dao vatru tabanima, i onda se svijet nekako stišao. Samo mi dječaci ne mogosmo dugo toga zaboraviti. Cijeli jedan naraštaj vodio je nesmiljeni rat kamenjem protiv svojih »turskih« drugova, dok i tome godine kraj ne učiniše. Male »turkinjice« međutim su i nadalje prijateljevale s našim sestrama i u potoku s njima potapale tabane. Ženski svijet brzo je krenuo na staru kolotečinu.

Taman je podne zazvonilo s popravljenog tornja franjevačke crkve, na kojemu godine i godine stoji mrtva ura pokazujući devet sati. Luka Markota prekrsti se i pozdravi Gospu, a onda se požuri u grad. Išao je prijekim putem preko jedne stazice, za čije se vlasništvo sav komšiluk prepire, ali na sreću nije radi nje došlo ni do batina, a kamo li do suda. U blizini »rampe«, ispod Matine mlinice, spuštao se potok u poduboku jamu, koja je imala i svoj »kapak«, a koju smo nazivali »virom«. Tamo su se nekoć mačke utapljale s kamenom, privezanim za vrat, a tu se i djeca kupala i potcikivala, da se sve naokolo orilo. Sada je i to zabranjeno iz razloga ćudorednosti, a u gradu sve veći poganluk i grijeh, Bože nam oprosti i sveti Vincencije iz Makarske ! Pokvario se narod ko u Francuskoj, gdje ne pripoznaju ni Boga ni Božjih zakona. I prije rata bilo je zla, ali ono bijahu švabice i kuferašice i po gdjekoja ciganka, ali sad se i naš ženski svijet dao po zlu putu pa bacio obraz pod noge.

— Uh, kad bi moja unuka ! — stisne šumar Luka šaku i, da otjera mrsku misao iz glave, ubrza korake.

Pred rampom mu zakrčio put željeznički čuvar Nikola.

— A šta si se, Luka, zajapurio, ko da si se sa zecovima utrkivao? Ne bi li, bolan ne bio, maločak rakijice, da se okrijepiš? — stao ga zabadati rampadžija smijući se kreštavim glasom.

— Baci, ćušnje ti, ubi ova pripeka ! — odgovori mu šumar Markota, pa izvadi jagluk i obrisa znoj s razgaljenih prsiju.

A borami i jest vrućina. Upekao zvizdan, da se čovjeku mozak zapali. A svaka se travka osušila, kao da si je na vatru stavio. U sjeni željezničke stražarnice sakrio se alvedžija Fehim s tablom i ibrikom buze, a ispod table šćućurilo se na jedno oko ćoravo pseto, zvano Fitmija, isplazilo jezik i samo što ne parne.

Strina Luca kupuje kavade kod zerzevačije, nekoga ciganina, a jagluk samo što joj ne padne s glave. Da nije u godinama, valaj bi ga skinula, pa išla ko djevojka, a i dimlije bi prorezala, jer je kotula za ljeto ugodnija. Vjetar ni da dune, jer se, kažu, još zimus sasvim ispuhao. A sad bismo ga trebali kao komad kruha. Cesta se eno sva zaprašila, kao kad se nikada ne polijeva, i netom čovjek na nju korakne, pred njim i za njim stvori se dimnjak, koji izbacuje bijeli prah od smrvljena škriljevca.

Puteljkom, između željezničkih tračnica i fratarske bašče, gdje je bilo nešto hladovine, dođe pravnik Jozo Kordić zragaljena vrata i sa šeširom u ruci. Bio je lagano odjeven, a vitki mu se stas sav u hodu previjao. Kosa mu se dizala uz glavu, dok su smeđe oči sanjarski gledale tamo prema jugu, gdje se pružilo sivo brdo, posuto kaduljom i vrijeskom, što u noći sablasno-strastveno mirišu.

— Gledaj ga, kako je isklijao, kao luk na tavanu! — pozdravi ga Luka Markota. — Kakav mu je pokojni babo bio, tri bi grada njime razorio, a on, kao i sav naš evlad, što se pogospodio, zarđio se, isklijao, nemaš šta ni vidjeti.

— Škole, brate, škole ! — žalosno prihvati rampadžija Nikola. — Eno i onaj moj, ne budi mu uroka, jeđe za dvojicu, a ja bih, ovako star, dva onakva jednom rukom srušio, da se porvamo. Škole nam, dabogda one izgorjele, porod uništiše.

I starci tužno zaklimaše glavama, zadržavajući na licu crtu neke sumorne klonulosti. Mladić je stao pa ih samo gleda, preneražen ovom kletvom, što bi prodrla i u srce od kamena. Spremao se, da im protuslovi, no jezik mu se kao prilijepio za nepce pa ne može da se makne.

— Jest, sine, pravo reče kum Nikola, — nastavi ozbiljno Markota. — Još osnovne, one bi se dale podnositi. Eno, i za turskog vakta išlo se u mejtefe i u ruždije, a kršćani i rišćani u fratra i u popa na nauku, pa bi bilo jazuk, da i naša djeca ne nauče pisma. Ali one velike škole, gimnazije i sveučilišta, to nam ubi više svijeta, nego gabeoska groznica. Jesi li čuo, šta bi s Andrijom i Ilijom Mate Martinovića iz Brotnja? — završi starac ogorčeno.

— Pa čuo sam, amidža, umrli su od sušice. To je u njihovoj kući nasljedno.

Starac se uzbuni, kao da mu je munja povrh glave preletjela. Krv mu udari u čelo, oči mu iskočiše, a nosnice se raširiše : izgledalo je, kao da će bitku zametnuti.

— Šta nasljedno, gazape nijedan? ! Ni tebi ne će ona beli uzmanjkati ! Ne će, očinjeg mi vida ! A i pravo ti je, kad si

se tako prepametio! Nije na Šojnovcu groblje od jučer. Leže tamo i tvoji stari, kojim premca ne bijaše. Svaki ostavi iza sebe jal sina odrasla, jal unuka, a mnogi bome i praunuka. To je bio narod, sve ljudi od oka. A vi rđe puste i nevolje: ni u sirćetu se ne biste sačuvali!

Starac, kao da će se odmah potući, zagleda se mladome pravniku okom u oko čekajući, šta li će mu odgovoriti. Nekoliko žena, što su došle susjednome bakalu, da kupe neke sitnice, otvorilo usta, da bolje čuju razgovor.

— Nemojte tako! — umiruje rampadžija pravnika i Markotu bojeći se, da ne dođe do svađe na veliko. Jer kakav je Luka, kad zakrmi, ni stotinu ga anđela ne bi umirilo. — Istina je, vala, da su bili slabežljivi, ne može se poricati. Ali opet, gospodine moj lijepi, da ono jedno ne ode u Sarajevo na gimnaziju, a drugo u Beč za veterinara, ne bi sada bili pod ledinom. Jok, sreće mi, ne lažem ti, sinko. Nije ona hava za naš svijet, to vam je, eto — posredovao je drugi starac i postavio se između prepirača.

Jedna žena, što je iz neposredne blizine slušala razgovor, zaplaka.

— Gladovalo je ono, žalosna mu majka, — tumačila je strina Luca otegnutim glasom i brišući suze o rukav — pa to mu, eto, i smrt donijelo. Ali nije ni stari njihov kriv, nije, braćo, očinjeg mi vida! Jer šta će i on, jadan i nevoljan, kad je u kući sibjan veliki, a djeca jedno drugome do uha. Puno grla, a malo zemlje, pa i to kukavne, — ispričavala ona starog Martinovića, kojega inače nije nitko ni napadao. No gazdinica Luca morala je da nešto kaže, jer ona je najpametnija u cijelome komšiluku: u sve se ko m u š k o razumije. Osim toga, ona je ko jedna po jedna: nosi ćurak i dimije od dibeta, a ima dva vinograda na spili i tri u Smrćinjacima. Ljudi vele, da kod kuće čuva u dušeklucima dvadeset kesa fijorina.

— Pravo ima kuma Luca, — povlađivao je opet amidža Nikola, obradovan, što je rasprava krenula mirnijim tokom. — Ostavi ga kod kuće, nema što da radi. Ne će valjda uvijek ono krša krampati. Pošalji ga u svijet: ili ti se pokvari ili se razboli, a što se i vrati, ne zna ni kud će, ni kamo će. Zlo ovamo, još gore onamo. Ovdjekara nije dobro ni kupini, a kamo li insanu, — završi rampadžija svoju misao.

Međutim je zvonce na stražarnici zazvonilo, i Nikola se požuri, da spusti rampu. Vlak je još nije vidio, ali se začuo njegov jaki zvižduk. Ta bio je upravo na Čekrku i sad će, onako vitak i veseo, projuriti kroz grad. Rampadžija prihvati za ručku i pomoću kola na vretenu poče spuštati dva okrugla, šuplja željezna

stupa, modrikasto prebojena. Neznatni promet bio je obustavljen.

U ograđenom prostoru ostala je zatvorena jedna djevojčica. Mlada i zgodna, kao da je s jabuke ubrana.

— Juh, mašina će me pregaziti! — vrisne ona, malo u strahu, a još više u smijehu. — Dragi amidža, zar me ne ćeš na drugu stranu pustiti? Zar ti nije žao, da ovako mlada uludo poginem? — mazila se ona rampadžiji. On se srdačno smijao njezinoj neprilici i nije je puštao. A kada se ona počela ozbiljno plašiti, okrenu se starome Markoti i namignu mu.

— Eno, neka ti tvoj dedo pomogne! Baš je mene briga za tebe... Mogu ja naći i ljepših djevojaka — obijesno doda momački i samo što ne poče kolo igrati.

Uz opći smijeh iziđe Luka Markota iz hladovine. Svojom gvozdenom desnicom podigne željeznu motku, i djevojka se provuče ispod nje. Bila je crnooka i crnokosa, s neprisiljenim kretnjama. Lice joj je resilo kakvih sedamnaest ljeta, no po tijelu bi joj dao i koju godinu prida. U laganim četvrtinskim cipelama, s čednim izreskom na vratu, ona je bila vrlo dražesna.

— Dedo, evo ja došla preda te! — pozdravi ona djeda i mazno ga pogleda.

U stara vremena pristajalo bi, da ga i u ruku poljubi. Sada se i to izobičajilo. Došla nekakva kultura, novi adeti, i svijet se sasvim promijenio. Jozo Kordić htjede da joj nešto kaže, no vlak je uto zatutnjio, i on je samo dospio, da joj se ljubazno nakloni. Svi se okupiše pred motkom. Tko li će ovo od poznatih doputovati i hoće li mahnuti rukom ili jaglukom? Ovim bi vlakom imao stići provincijal, ali njega ne će nitko vidjeti. On ne običava izilaziti na prozor. Možda će izići na prozor njegov tajnik, ako je dobre volje.

— F-f-f, — fijukala je lokomotiva, dospjevši već do stražarnice. Na vratima lokomotive pojavio se ložač. Smijući se ugursuski baci nešto i pogodi djevojku u lice. Svi se trznuše. Pobojaše se, da nije pijan i da nije bacio komad ugljena. No pred njezinim je nogama ležao lijep crveni karanfil. Jozo Kordić sagne se za njim i ponudi ga djevojci. Ona se ustručavala da ga primi. Kada ju je djed pogledao, ona se privine uza nj i stidljivo se ispriča.

— Ja nisam, djede, kriva — prišapne jedva čujno.

No starac se nije srdio. Pomilova djevojku po kosi i umiri je.

— Ništa, ništa, kćeri moja! Nije loš momak — reče joj starački mudro i zasuka duge, uznojene brčine.

Uto je i vlak projurio. Željeznički stražar diže rampu. Ono nekoliko zaustavljenih prolaznika i dva kenjca, natovarena

drvima, nastaviše put: prvi u zahum, a drugi do hana, strpljivo očekujući, ne će li se naći dobra duša, da napravi pazar i riješi ih tereta.

— Hoćemo li, djede, i mi? — upita unuka, sjećajući ga, da je vrijeme ručku.

— Samo dok još nešto upitam kuma Nikolu, — odvrati on. — A ti, kćeri, slobodno ajde kući! Znat ću ja put i bez tebe.

— Ja ću je otpratiti, — ponudi se pravnik Jozo, dobro raspoložen. — Baš sam se uželio, da se s njome nakon toliko vremena malo izdivanim. Kako je samo narasla: kad sam ja svršavao gimnaziju, ona je bosa po sokaku trčala.

Šumar Markota pogleda ga nekud krivo. Malo se zamisli, kao da ne zna, bi li mu odgovorio, a onda se vrcnu i otkresa mu paprenu prodiku.

— Zašto da je pratiš? Valjda znade i ona sama put do kuće. Pa i nije ona tebi akram. Ti si školar i nije ona za tebe. Ili zar misliš, da od moje kuće sprdnju praviš? Ako si ti učen, nisam ni ja budala: jok, majčina gurabijo. A ti, Stano, da se nisi ni koraka s njim maknula! Dok je mene živa, ne će moje unuče proći cestom ni s advokatom ni sa soldatom. Ima ona momka: ako je i ajcer, iz dobre je kuće. Čestit je ko sunce, a srce mu zlata vrijedi...

Markota je bio ozbiljno srdit, no ipak se svi grohotom nasmijaše. Rampadžija, kao kakav mladić, počeo obijesno udarati štapom po praznoj petrolejskoj kanti, a Arnaut natoči čašu buze pa je ponudi obezumljenu šumaru.

— Bre, aferim, amidža, pravo zboriš, ko da si mi riječ iz usta oteo! — hvali ga on, a srce mu od veselja samo što ne iskoči. — Od advokata i soldata gore sorte nema, — nastavi Arnaut a sitni, spušteni brci sve mu od uzbuđenja podrhtavaju.

— Ne daj se, Jozo! — sokoli, sve u šali, rampadžija Nikola iznenađenog pravnika, — Daj sada pokaži, šta ti škole valjaju! — draška ga on, pokazujući crne zube i žmireći očima.

— Ako me ne će djed, možda me unuka begeniše — pokuša Jozo da odbije udarac — a unuci mahane ne nađoh. — U ostalom, ja još nisam nikoga okrao, i ako sam na škole otišao — smijao se mladić, no smijeh je njegov bilo prisiljen, daleko od srca. Osjećalo se, da se u njemu nešto svinulo, da se otvorio izvor bolnog razočaranja, od kojega potajno stradaju mnoge mlade duše, noseći svoj jad duboko sakriven.

Stao se opraštati.

— Gospodine Jozo, djed se samo šali — ispričavala se djevojka. Oči su joj crne, a pogled dubok kao tri gorska ponora pa ko je ne bi zavolio i ko se ne bi za njezinim društvom otimao?

— Ne šali se dedo, već istinu kaže, — više je mrmljao, nego govorio amidža Markota. Bilo je i njemu žao mladića, a nije znao, kako bi ga umirio, a da ipak ne popusti. — Ne ću reći, da nisi pošten i da ti kuća nije čestita. Ali školaru, sinko, nije vjerovati. Ne zamjeri, ali eno, šta učini Bariša pisar od Anđe Serdarušićeve! Osramoti je, pa je ostavi, da od Boga nađe! — obrazlagao je i proklinjao starac, no s manje žestine prelazeći u tugaljivost.

Djevojka se do iza uha zacrvenila, i nije ništa govorila. Njezine lijepe oči počivale su na malim i nasmiješenim pravnikovim usnama, no srce je njezino bilo drugome obećano. Razum joj je govorio, da je učinila pravo, i ona se nije radi toga koraka ni najmanje prekoravala.

U opću zategnutost unijelo je olakšanje dijete. Malo, šestgodišnje unuče, sa zlatnim kosama i slatkim, sitnim ručicama.

— Odi kući, ručak je gotov! — zavikala je već iz daljine curica, Kordićeva najmlađa, a onda dotrča i zaplete se bratu oko nogu. On pomilova sestricu po kosi, uze je za ruku i pozdravi se s društvom. Kučka Fitmija protegnula se na prednje šape i tri puta s dosadom zalajala, dok je Arnaut najedamput, kao da želi rastjerati san s očiju, zijevnuo. »Alve, alvuše... !«

S kržljavog bagrena na raskršću nekoliko puteljaka srunilo se nekoliko listova: to je vrabac preletio s jedne grane na drugu. Mala drvena ćuprija bojažljivo se ispružila, kao da se boji, da netko po njoj jače ne korakne. Patila je od truleži kao starac od reume. S one strane potoka prostrle se bašče, no one će zamirisati tek pred večer, kad se spusti hladovina i na njih se izlije nekoliko kapi vode. Dvjesta koračaja od ćuprije zgrbilo se brdo, sivo, golo, krševito. Iz njega je izbijalo tek nekoliko mladih borova, nedavno zasađenih. Kresneš li o taj golijet čekićem, iskra će iskočiti, no baciš li na nj sjeme, teško da će izniknuti.

— Kršu naš suri, kršu naš sivi! — zanio se mladi pravnik, gledajući pustu golijet i tonući u nekom bolećivom žalenju. — Ja volim tebe, ko kuću svoju rodnu, i pećine tvoje, više nego da su poljane. Kroz vjekove stojiš tu, ko sfinga nepomičan, i kamen rađa kamenom. Samo poštenje naše na tebi zori, ko grožđe u našim vinogradima. O, čuvaj ga, i ne daj da postrada, kršu naš sivi, naš suri patniče!

S vrhunca brda, ponosan i divan, digao se orao i upravo zakružio nad glavom njegovom.

— Oj kršu naš suri, kršu naš sivi, zašto nam suđenice ovakav jad dosudiše? Istrgoše nas iz tvoga naručaja i baciše

nas u svijet, gdje naše stablo ne pušta korijenja. A kada se tebi vratimo, ti stojiš praznih ruku kao prosjak i ne možeš nam pružiti ni zarade ni milostinje. Ništa, osim golemu tugu svoju, miris vrijeska i kadulje i sjaj mekoga kovilja. U prazan dom dolazimo, i nema sofre za nesretne sinove ove sive kotline. Sve je opustjelo, ljudi se mijenjaju i samo ti stojiš ponosno, svjedok starog poštenja i sirotinje. Ničega nemamo. Ništa nije naše, osim tuge goleme i žalosti beskućnika. A ni djevojke naše, lijepe garavuše s prkošljivim usnama, ni one nisu više naše, i one nas odbjegoše. Stranci smo u svojemu, kao što i ti postaješ tuđin u kraju svome vlastitome. O, ne daj, da se na tvojemu podnožju iskapa močvara grijeha i opačine : pozovi svijetle duhove k sebi u visinu, gdje odsijedaju orli, Božji pratioci.

— Kršu naš sivi, naš dobri mučeniče, od tvojih nas visina ne će ništa otrgnuti... !

Na zabavi.

Bilo je to u siječnju mjesecu : plahe su pahuljice kao bijeli leptiri padale po golom granju i po blatnim ulicama. Ceste su bile bljuzgave i gadne ; snijeg se po njima raskvasio, pomiješao se s prašinom i dobio boju žućkasto-prljavu. Bio je ružan pogled na ulice, koje su stajale u neskladu s ljepotom bijelih bregova i skromnih ljudskih domova, što su blistali u sjaju svoje bijele nevinosti. Sve što je uzvišeno : malogradska crkvica s tornjem, što se još držao jedino milošću Božjom, i mala betonska stražarnica, u kojoj rampadžija uz crnu kavu broji sjajne žeravice uz dagaru, sve je to bilo lijepo i čarobno u blještavilu prekrasne januarske noći. Stara ćuprijica pred Društvenim Domom sasvim se obnovila. Snijeg je zatrpao rupe na trulim jelovim daskama, i ona je zasjala u bijelini mlade seoske nevjeste.

Gusti, utapkani snijeg, ležao je na njoj, noseći otiske sitnih ženskih cipelica, muških potplata i po kojih nanula. Večeras

je bila u Domu zabava. Crnomanjaste djevojke išle su sa svojim dilberima, načičkane i napirlitane. Vanjski je sjaj imao da nadoknadi duševno siromaštvo. Gdjekoja, slabije odjevena, došla bi s materom. Mati je, obično, uzdigla basmene dimlije i klopotala u drvenim nanulama. Djevojke su išle ravno u dvoranu, a majke su većinom odlazile na malu galeriju: odatle se moglo gledati ne samo predstavu, nego i nesmetano burmutati i krijepiti se iz čokalja meke komovice.

Nad gradom je već davno utihnulo mujezinovo kuisanje Alahu ekberu, a sveti su zvuci Gospina pozdrava odmnijevali samo u sanjama usnule dječice. Kad se podigao zastor, ukazao se zanimljiv prizor; za starim neisprašenim kuhinjskim stolom sjedio je Louis XV., kralj mode i elegancije, jadna sjena moćne markizice. Bijedni kralj Ljudevit! Bilo mi je da zaplačem nad siromaštvom čovjeka, koji je u životu znao samo za raskoš i uživanje. Baš je malo prije posudio šlape od susjedne poštarice, a jedan mu je vatrogasac posudio svoj šljem, da uzmogne u potpunom sjaju sa svitom posjetiti plavu markizicu, oholu dvorjanku, bič Francuske i zator nekoć sunčanog kraljevstva. U zao je čas stigao, po sebe i po svoju miljenicu. Odjevena u arnautski fistan, stajala je ona u zagrljaju — posljednjeg Zrinjskoga! Posljednji izdanak slavne naše porodice pobjegao je iz tamnice, da potraži zaštitu glasovite milosnice. Tako bi barem mogao pomisliti onaj, ko je gledao domobransku uniformu mladoga paža, istu uniformu, koju je oblačio nesretni Ivan Gnade, s istim uvojcima na glavi istoga prikazivača. Upućen je čovjek ipak razabrao, da se radi samo o nestašici garderobe i da prikazivači oblače ono, do česa dođu. Tako se eto kod nas prikazuju francuski komadi i s takvim se prikazivanjem naše građanstvo zadovoljava.

Bilo je dosta kasno, kad se spustio bojažljivi zastor sa stidljivom slikom koca i konopca, odrubljenih glava i velikih čulaha. Svijetlo je u dvorani planulo, a stolice odletješe na stranu: za koji je čas imao da započne ples. Svirači su već navijali tambure, a stjenice se, ugrijane i uznojene, kao lipin cvijet trusile s drvenog svoda. Sve je to bilo tako skladno i propisno, ove noći kao i pred više godina, i ničemu nije moglo biti prigovora. Kao u stara, predratna vremena, sjedili su amidže ispod galerija i u pobočnoj sobi, guckajući kapljice žilavke i divaneći o potrebnim reformama, za kojima su čeznuli i od kojih su sa strahom bježali. Bila je žalost pogledati te ljude, kojima moderno odijelo nije moglo promijeniti stare, pradjedovske ćudi i nazora. Kao stara, uvela djevojka, koja čezne za vjerenikom i ugiba se muškarčevu pogledu, sjedili su i oni, zamišljeni u dim cigarete,

okus vina i onaj strašni, neizbježivi kismet, kojemu nitko ne može umaći... I možda bi u takovom raspoloženju dočekali i sitne sate s dozivanjem pijetla, da se u dvorani nije nenadano pojavio neki gost, a odmah iza njega pljesak, koji je probudio čak i stare dimlijašuše, što na maloj galeriji slatko zahrkaše od puste dosade.

— Živio doktor Škorić, ponos i dika hrvatskog naroda! Živio veliki sin hrvatske domovine! — zaderala se neka budala nasred dvorane, kao da dozivlje čobane s desete planine. A mladež, kao mladež, željna pokreta, iskoristila ovu priliku, pojurila sa svih strana dvorane, pograbila došljaka i nekoliko ga puta na rukama pronijela kroz dvoranu.

— Govor, govor! — vikao je četovođa počasne derače, mašući kao utopljenik rukama. Bio je tako uzbuđen, te nije ni osjetio, kako mu se na vrhu nosa otvorio izvor znojnog bisera, runeći jedno zrnce za drugim.

— Dat ću ja vama govor po gubici, — javio se napokon slavljenik. Gurnu jednoga laktom, drugoga pomilova nogom po bedrima i tako se napokon oslobodi neželjenog slavlja.

— Šta pravite komedije! — nastavio je gost mrzovoljno, kad se stišala buka, gledajući poprijeko svoga slavitelja.

A slavitelj je stajao pred njim zažarena lica, sa suzama u očima i blaženim smiješkom na obraznim rupicama.

— Ovo je najveći sin našega grada, koji je pronio njegovu slavu na sve strane svijeta. Po njemu nas je upoznao i Rim i Pariz; po njemu je doprlo naše ime do Londona i Tokija! Svojim naučnim djelima on je podigao sebi i nama spomenik, trajniji od mjedi i ljepši od jutarnje zore. Zato ga u ime svoje i u ime svih nas pozdravljam s »dobro došao« i trokratnim »živio!« — ispucao je neumorni govornik svečano slovo, koje će ostati trajno zabilježeno u babljoj predaji slavljenikove rodne varošice.

Došljak je čudno gledao, što se oko njega zbiva. Brojio je sakupljenu gomilu i spremao se, da ponovno omjeri snagu svojih lakata i da pojuri na ulicu, u Božju svježinu i čistinu. Spopao ga ozbiljan strah, da ovi ljudi ne šenuše umom, a i bojao se, da sve to nije nečija neukusna šala. Ko zna, šta se još može dogoditi... Možda bi ga još proglasili i predsjednikom kakve neobične republike, i eto bruke, jada i belaja! No kada mu se netko objesio oko vrata i kad je odmah iza toga osjetio buran cjelov na obrazima, bilo mu je previše. Bez velika premišljanja zgrabi čudaka za ramena, stisne ga snažnim šakama i pogleda ga razjareno. Već se spremao, da s njim i malo odlučnije obračuna, kad ga najedamput napusti sva srdžba, zagrca se i stade

se grohotom smijati. Burni je cjelov sišao s usana njegova dobrog druga, s kojim se već dugo i dugo nije vidio i kojeg je već gotovo i jedva prepoznao.

— Ivane Paradžiče, stara kućo ! Ti si dakle onaj, koji me napastuje ! — klikne veselo, gledajući čovjeka, što je stajao kraj njega i očekivao odgovor na ovako nježan izliv ljubavi i poštovanja.

— Da, ja sam, dragi moj Škoriću, — odgovori njegov bivši drug sa sveučilišta i nekadašnji fratrić, s kojim je Stjepan Škorić pred više godina podijelio mnogo drugarskih zalogaja i na kojemu je uspješno liječio svoju zlovolju.

Doista, bio je to Ivan Paradžik ! U oveštalu žaketu, s rukavima jedva ispod lakta, kozičava lica i djetinjski dobra pogleda stajao je pred navodnim učenjakom Škorićem i uživao u njegovoj slavi i pojavi. Bio je to onaj isti Paradžik, koji je nekada učio u Zagrebu pravo, položio skupni državni ispit, a onda se vukao iskuhavaonama i kavanama, da jednoga dana netragom nestane. Među drugovima se šuškalo, da se čovjek vratio u fratre, jer mu dosadila zapržena juha i stanovanje po nečistim đačkim domovima.

— A šta radiš ovdje, Ivane, da od Boga nađeš? — zapita dr Škorić tobože strogo, a zapravo mu srce zadrhta od neke čudne miline gledajući starog druga i žrtvu svojih neobuzdanih hirova. Uzeo ga ispod ruke i tako ga privinu uza se, da je ovaj teško zastenjao.

— Evo me, tu sam ! — odgovori Ivan pripravno, kao gramofon. — Služim na općini. Znaš, ja sam ti nekakav općinski činovnik, sa stalnom mjesečnom plaćom i drvarinom — nastavi sa smiješkom, i privinut uz prijatelja, odvede ga društvenom predsjedniku i njegovoj obitelji. Bila je to najveća počast, koju mu je u ovom času mogao iskazati. Prikazao ga kao najboljeg poznavaoca našeg bilja, koji je raznio slavu naše žalfije, pelina i rutvice. Slavio je njegovu veliku naobrazbu i divio se njegovu gospodskom ponašanju. A bio je Ivan Paradžik opširan i zabavan, da je doktora Škorića spopala slabost slušajući tolike slavospjeve. I možda bi ta slava navukla nepovjerenje na čelo uvaženog predsjednika, da Škorićeva mati i gospođa predsjednikovica nisu birvaktile u sahanićima izmjenjivale pirjane i drugovale. Za predsjednikovu kćerku bio je Škorić na prvi pogled siguran. Njegov novi frak, otmeno crno odijelo, dostojno je izvršilo svoju zadaću i spasilo njegov ugled pred gospođicom.

Ivan Paradžik bio je neiscrpiv. Njegovi slavospjevi sigurno bi se produžili do poslije ponoći, da tamburaši ne zasviraše

valcer. Bio je to stari onaj valcer, koji se s lijeve strane Save plesao pred sedamdeset godina, a koji je u ovim krajevima još uvijek prvorazredna novost. I Škorić je pozdravio njegove zvuke. Ne zato, što ih je volio, nego što su mu donosili oslobođenje od neželjenih pohvala, a možda i ponovnih cjelova.

Trebalo je plesati. Dr Škorić je znao, da mu se nameće teška dužnost, no ipak je bio zahvalan vrijednim tamburašima. Kraj njega je sjedjela mlada predsjednikova kćerka, gospođica Marija. Znao je, da je netko od prisutnih mora zamoliti za ples. No kome će sudba dodijeliti tu sreću? On je bio spreman, da tu čast prepusti svojemu drugu : davno su prošla vremena, kad je dr Škorić proplesao posljednju noć ludovanja. Kraj ozbiljna stručnog rada on se sasvim odvikao od kretanja tijela po ritmu otrcane muzike. No dužnost je ipak morao ovršiti. Ljubezno se nasmiješio i pogledom pozvao svoga druga, da pokaže vrline, koje je sigurno stekao i razvio boraveći u zlatnoj pokrajini. Sudbina je ipak drukčije odredila. Njezinu se hiru nešto drugo prohtjelo, i ona se nije obazirala na njegove grješne željice.

— Ne, dragi prijatelju ! Prvi ples pripada tebi, kao gostu, a kasnije šta Bog dade ! Ja igram samo seljančicu, koju već sada kaparišem — naklonio se nespretno Ivan Paradžik, razdragano pogledao prijatelja i zapalio cigaretu. Gospođica Marija potpuno se složila s prvim dijelom Ivanova mišljenja. Digla se sa stolice i pružila ruku mladome doktoru.

— Ja se nadam, da gospodin doktor ne će imati ništa protiv toga? — zacvrkuta ona laskavo i bljesnu svojim velikim crnim očima. Nisu bile ni ružne te crne oči. Bile su možda i lijepe, kao što je cijela njezina pojava bila dosta skladna. Djevojčinoj se vanjštini nije moglo mnogo prigovoriti.

Nije bilo mjesta uzmicanju. Primio je ponuđenu desnicu i poveo gospođicu na plesno bojište. Bio je bačen u vodu, i nije mu preostalo, nego da pliva, kako zna i može.

Gospođica Marija bila je još mlada djevojka. Zbilja, moglo bi se reći, da je i lijepa Muškarcima, koje pamet ne privlači, mogla bi se i veoma svidjeti. Dr Škorić je, na svoju sramotu ostao ravnodušan prema njezinim čarima. Jedino ga zanimao onaj nježni naglasak, kojim je izgovarala svaku riječ. A među njima se zaista razvio razgovor, vrijedan svake pažnje, koji se dugo pamti i nikada sasvim ne zaboravlja. Bio je to razgovor dvaju stvorenja, koja su odnjihana u istoj kolijevci, no koja je život odijelio visokim zidom navike, prosvjete i doživljaja.

— Vi se, gospodine, dakle vraćate iz P a r i z a? — započela je gospođica ćaskanje, osobito istaknuvši posljednju riječ, kao da u nju želi zbiti sve svoje najdraže sne. Dubok uz-

dah, kojim je popratila ove riječi, bio je znak, koliko je značenja imalo za nju ovo središte francuske slave i glavni predstavnik francuskog duha.

— Da, gospođice, dolazim iz Pariza. Ništa me u njemu nije moglo trajno zadržati. Zato sam, kao što vidite, opet ovdje: u gradu vječnih povrataka, gdje tinjaju iskre prvih mladenačkih zanosa. Život je ovdje skroman i skučen: katkada me ta skučenost opija do suza. Ima jedna tiha bol starenja i propadanja, koja veže naša srca s mrtvim našim zavičajima, kao oblaci naše bregove. Tako sam se eto i ja vratio: ovdje se ovaj čas osjećam prijatnije, nego u Parizu, — tumačio je dr Škorić srsno i blisko, zanesen vlastitom uobraziljom.

— Nemojte tako, gospodine! Vi ste se valjda na Pariz privikli, pa Vas zato više ne privlači. Ali za nas, u ovoj pustoši, dragi gospodine... Kad biste samo znali, koliko mi volimo taj grad ljepote i ljubavi. Ja sam imala sreću, da se vrlo kratko vrijeme divim njegovim ljepotama: one su me sasvim zanijele. U posljednje vrijeme i ne sanjam o ničemu, nego da se vozim po obalama Seine i da lunjam kroz latinsku četvrt. Elizejska palača, pa Bulonjska šuma! Nikada, gospodine doktore, ne ću zaboraviti njihovu ljepotu. To kao da i nisu stvari, koje se tjelesnim očima gledaju; o njima se može zapravo samo sanjati, jer su sni uvijek ljepši od jave, kao što je netko napisao.

Dr Škorić slušao ju je pažljivo. Bilo je nešto lijepo u njezinu naivnom oduševljenju. I novo je nešto bilo u tomu, jer on nije mogao ni slutiti, da bi se jedna djevojka iz zabitne pokrajine mogla uputiti u daleku tuđinu samo zato, da se divi ljepoti jednoga grada. Zbilja je bio nepravedan, kada joj je pristupio s tolikim nepovjerenjem!

— A kad je to bilo, gospođice, ako smijem pitati? Kad ste naime imali tu doista rijetku priliku, da se divite ovom ponosu svih Francuza i najljepšem stjecištu evropske prosvjete. Pariz nije naime samo kralj mode, nego i kralj umjetnosti i umjetničke sirotinje.

— Pa sinoć, gospodine doktore! — odgovori ona bez oklijevanja, u sjaju iskrene, gotovo djetinje radosti.

Uvaženi botaničar i ponos hrvatskog naroda pogledao ju je razrogačenim očima. Ona je sinoć gledala Pariz, a danas pleše s njim u zadimljenoj dvorani zabitne pokrajine. Ne, u to nije mogao vjerovati. Naravno, to nije bilo moguće: on ne vjeruje, da je uspostavljen zračni promet između Pariza i poluturske varošice bivše njemačko-madžarske kolonije.

— Sinoć ste bili u Parizu! — nasmijao se on misleći, da se djevojka šali ili da se zarekla. — To me malo iznenađuje,

jer mene ni brzi vlak nije mogao tako brzo dovesti. No svakako mi je žao, što me nijeste potražili. Bilo bi prijatno, nekoliko sati porazgovoriti se u tuđini s kćerkom naših sočnih vinograda i, oprostite, vilom naših biljurnih izvora. Kad ste se zbilja vratili gospođice?

U zao ju je čas napastovao s ovakvim pitanjem. Djevojka se našla u neprilici. Kao sve mlade gospođice u dalekoj pokrajini, koje ostadoše uz kuhinjsko posuđe i majčino koljeno, a svu mudrost posrkaše iz loših romana, što izlaze u novinama, i ona je živjela u uvjerenju, da je njezini bivši drugovi, koji odoše na škole, potpuno podcjenjuju. Mislila je, da je ne smatraju dovoljno obrazovanom, premda je Sanovnik znala naizust, i da joj se rugaju poredeći je s učenim ženama, s kojima su se susretali u dalekom svijetu, po kazalištima, glazbenim dvoranama i lijepim perivojima.

— Ne, gospodine, nisam ja uopće bila u Parizu. Samo sam ga sinoć gledala u Apolo kinu. Prikazivao se naime film iz pariškog života, to je sve! — odsječe ona kratko i hladno, brižno čuvajući kutiju svojih osjećaja, u kojoj bi uzbuđeni glas mogao bolno zazvučati.

Jedva je svladao smijeh. Njezina naivnost sasvim ga obezumila. On je također više puta vidio Pariz u filmu, no bio je tako budalast, da to nije smatrao, kao da je posjetio Pariz. Barem bi uštedio putni trošak. On je čak odsjeo u hotelu Parizu u Beogradu, gdje se pije izvrstan smederevac, ali ni to mu nije bilo dosta, kao njegovoj plesačici. Morao je priznati, da ga maštom daleko nadvisuje. Takve i slične misli vrzle mu se glavom. On se nije usudio da ih kaže, bojeći se, da joj se ne zamjeri. Mjesto toga okretao se po lošem taktu tamburaške glazbe i potajno se smijuckao u ovratnik. Kad im je pristupio neki ulickani berberin i odveo plesačicu, njemu je malo odlanulo. Bio je prezasićen ljepotom Pariza i sav je utonuo u razmišljanje o filmu kao prosvjetnom činiocu i posredniku Evrope s predvorjem Azije.

Bio je umoran. Ta istom se danas vratio s puta, a već je došao na zabavu. Njegova stara mati željno ga je dočekala. Siromašna žena, nije mogla da ga se dosta nagleda. No svejedno ga je zamolila, da svakako ode na zabavu.

— Svijet bi nam mogao zamjeriti — govorila je ona — a bolje je i ne ručati, nego se svijetu zamjeriti.

Tako je govorila stara Škorićka, a njezin je sin razumio iskusnu staricu i poslušao njezin savjet. Došao je dakle na zabavu i dao se na plesanje: nije za nj bila laka ta tjelovježba, ali se on ipak ponio muževno. Kad se rastao s premudrom ple-

sačicom, pošao je među mušku mladež. Bili su to sve neki gimnazijalčići, kojih se on sjeća, dok su još bili ovolišni. Sada djeca uzrastoše, obukoše duge hlače i zalizaše kosu, pa izgledaju kao veliki. A i govore bome kao odrasli: pretresaju sva pitanja dnevne politike i ništa ne izmiče oku njihove ocjene. Bio je to naraštaj, koji će čudesa stvarati : još ovako mlađahni, oni su doktoru Škoriću dali toliko dobrih savjeta, da im se nije mogao dosta zahvaliti. Poticali su ga, da ne sustane. Jedan ga je naročito upozorio, da čuva svoje zdravlje, jer on više ne pripada samom sebi, nego čitavom narodu. Saslušao ih je s poštovanjem, koje stariji ljudi duguju djeci, a onda se opet vratio na dužnost : u društvo uvaženog rodoljuba i predsjednika Društvenog Doma. Gospođica Marija već je sjedjela na svojem mjestu. Njezino lice, s nešto odviše istaknutim jabučicama, bilo je zdravo i rumeno, a čuperci guste i crne kose zastirali su joj čelo. Već se udobrovoljila. Zanimalo ju je, šta je razgovarao s đacima. Ona ga je cijelo vrijeme promatrala. Pitala ga, da li se dobro zabavljao.

— Prilično, gospođice. Naša je mladež vanredna : kada čovjek dođe u njezino društvo, ne treba ništa govoriti. Treba samo da uzme bilježnicu i da piše : čovjek se doista mora diviti obilju mudrosti našeg novog naraštaja. Ona bi se dala uspješnije izvoziti nego naše ljekovito bilje. Divni su ti naši dečki : kada bude utakmica u bujnosti mašte, oni će sigurno odnijeti prvu nagradu. Nije ih zanimala građanska bijeda, u kojoj trunu kao voće u vlažnom podrumu. Ali mi je zato jedan od njih pripovijedao o histeriji ostavljenih žena i o muškarcima, koji u crnim frakovima kao jastrebovi vrebaju na zabavama na svoj plijen. Divni su ti naši dečki !

— Vi se, gospodine doktore previše rugate : zar ne vidite, da je većina kavalira obučena u frak? — odvrati ona strašno ponosno, želeći da mu prkosi i svijesna, da igra ulogu glavnog branitelja svoga rodnoga grada.

— Ne, u žaket, gospođice !

— Pa to je isto ! Žaket ili frak !

Dok su oni tako stajali pred riješenjem stenjevačkog pitanja, koja je razlika između fraka i žaketa, pred njima se stvorio prvorazredan žaket. Bio je to žaket uvaženog općinskog činovnika, koji prima stalnu mjesečnu plaću i drvarinu i koji se zove Ivan Paradžik. Svinut i nespretan, stajao je Ivan pred njima razbarušene kose i crvenih jagodica. Sve je na njemu bilo staro i oveštalo, kao i krizantema u zapučku, što ju je dobio od neke fabrikuše. Samo su mu oči bile djetinjski mlade i zanesene.

— Vi, gospođice, niste igrali na luci sreće. To je prava šteta. Naš dr Škorić ipak nije pravi kavalir. Da mene nije, gospođica ne bi odnijela sa zabave nikakvu uspomenu ! — govorio je on zadihano. — No ja sam na Vas mislio. Ovo sam, gospođice, za Vas ulovio na luci sreće ! — prošapta sa šaljivom stidljivošću i stavi joj naranču na mišicu. Vidjelo se, da je u djevojku zaljubljen i da ne zna, kako bi joj drukčije otkrio svoje osjećaje.

— Za mene? ! — začudi se ona i prezirno omjeri njegove rukave. — Doista, vrlo ljubezno od Vas. Hvala Vam, gospodine ! — doda oholo i ne dotaknuv se dara. Okrenu se doktoru Škoriću. Naranča pade na pod, provuče se ispod stolica i otkotrlja se u sredinu dvorane.

Siromašni Paradžik našao se u sto muka. Nije znao, što da radi. Najprije pogleda Mariju i Škorića, a onda odbačeni dar, s kojim je bilo odgurnuto i sve ono lijepo i srdačno, što je bilo s njim povezano. Diže se utučeno i pojuri za narančom. Dok se sagibao, da je uzme, sukobi se s jednim plesnim parom, zaplete mu se među noge i posrnu.

Cijela dvorana promatrala je taj neobični prizor i grohotom se smijala. Dr Škorić također ga je promatrao. Gledao je svoga prijatelja u času poniženja, i to ga je zaboljelo. Htio je da pođe k njemu, da ga uzme ispod ruke i tako pokaže svoj prostoti, da ne dijeli njezina prezira. Paradžik se međutim podigao, zgrabio naranču, nešto promrmljao i oteturao na drugi kraj dvorane. Kao lavež pasa dopirao je do njega smijeh građana, dok se Marija sva grcala od hihotanja. A možda bi sve to i dulje trajalo, da ulickani berberin nije došao k stolu predsjednikovih i odveo mladu Parižanku, da uz svirku tambura zaigra s njome šimi.

Dr Škorić također je ustao. Surovost, kojom je ova djevojka otklonila dar siromašnog čovjeka, bolno ga je uvrijedila. Ivanova sramota bila je i njegova sramota, a djevojčina okrutnost izazivala je u njemu osjećaj stida, koji ga je gonio, da potraži prijatelja. Izgubio ga je iz očiju. Dugo je trebalo, dok ga je našao. Stajao je vani i kroz staklena vrata gledao u dvoranu. Oči su mu bile prepune suza, a jagodice mu procvaše bolesnim rumenilom.

— Ivane, zemljo moja, zašto si pobjegao? ! — upita ga, stavivši obje ruke na njegova ramena i duboko mu se zagledavši u oči. — Zar zbilja u tebi nema ni malo muškosti? Ili se smatraš posljednjim među ovim ljudima?

— Zašto sam pobjegao? — odgovori Paradžik skoro plačući i ote se njegovu zagrljaju. — Pitaš me, da mi se opet naru-

gaš, kao što si to nekada činio. Zar ne vidiš, koliku mi je sramotu ta djevojka nanijela? Već godinu dana skakućem oko nje: imam nekakvu maturu, a i činovnik sam sa stalnom mjesečnom plaćom. Tebi je sve to smiješno, ali u našim prilikama nije to malenkost. Ipak spadam među tako zvanu inteligenciju, ako i ne nosim šimi odijelo i ne pravim nekakovu »gospodsku« plesnu gimnastiku. A ona me, eto, stalno vrijeđa i vrti se s onom britvicom. Pogledaj, kako se smije: sigurno mu pripovijeda, kako me je osramotila. Sa mnom postupa kao s kakvim kokošarom, jer sam, kažu, i dalje ostao seljačina. Smrdi im moje seljačko porijeklo. Nisam se naučio previjati ni uvijati, a nemam ni truna drskosti. To mi je glavna pogrješka. — Pogledaj ovaj skup: staro je u njemu neznanje, stara naša rak-rana, ali je nov moral kao i način odijevanja. To se zove moderna civilizacija, koja uči, da seljačko dijete ni sa stotinu škola nije ravnopravno ni najpraznijem berberinu, ako se ne zna po nekim glupim propisima okretati — jadikovao je siromašni mladić tresući se od uzbuđenja.

Bilo je doista tužno promatrati toga čovjeka, kojega je život slomio i koji je kao prosjak stajao pred vratima traljave plesne dvoranice, kao da u njemu nema ni traga ljudskog ponosa. Bio je jadan i bijedan Paradžik: njegovi kratki rukavi i cijela pojava odavali su živu sliku bijede seljačkog sina, što se kroz šibe poniženja, gladi i nezdravih stanova dokopao položaja prezrenog općinskog činovničića. Pa ipak je i taj mladić nekada sanjario o visokim položajima, na kojima će vršiti svoju dužnost prema svojoj siromašnoj rodbini i cijeloj narodnoj zajednici. I on je bio jedan od onih dobričina, koji sanjaju o sreći drugih, a dotle ih sudbina mlati kandžijom stradavanja, savija im slabe hrptenice i baca ih u zakutak kao isisane limunove.

Dok je dr Škorić slušao jadikovanje svoga prijatelja i razmišljao o njegovom nemilom udesu, glazba je zamukla i plesnom se dvoranom prosuo šum ljudskih koraka. Jedan za drugim prolazili su parovi, i neke riječi, nesuvisle riječi, padale su jedna za drugom, a na njih su stizali isti takvi odgovori. Starije žene sjedjele su dostojanstveno, promatrajući šetaoce. Jedna »ovakačka« gazdinica u dimlijama, podvinuvši desnu nogu poda se, šaptala je nešto još ovalnijoj, bucmastijoj i krupnijoj svojoj prijateljici. Onda se obje zatresoše od hihota, pa se važno pogledaše, nastavljajući razgovor znakovima. One su bile sretne, nesumnjivo su bile sretne, i brige su materinske već davno zaspale, uljuljane u san pravednički.

— Doista, divno je ovo! — reče dr Škorić bolno-podrugljivo, ozlojeđen grdobom prizora.

— Glupani! — opsova njegov prijatelj, podrhtavajući cijelim tijelom, i povuče ga za sobom. Dr Škorić pođe za njim polagano, lijeno, jedva vukući korake.

Pred izlaskom iz zgrade još se jedamput okrenuše. Njihova su čuvstva bila različita i dodiravala su se samo u jednome: oba mlada čovjeka bila su do dna duše uvrijeđena.

— Jesi li ih vidio? — zajeca Ivan, a ruka mu zadrhta u Škorićevoj desnici, kao da je u groznici.

Oba mlada čovjeka bila su uvrijeđena . . .

— Da, vidio sam — odgovori prijatelj, trpko se nasmiješi i tri puta se pokloni prema dvorani. On, njegov prezir i njegova gorda samosvijest, koja nije mogla da podlegne nezdravom utjecaju prostote. U srcu uzavre mu gađenje. Gotovo požali, što se uopće vraćao u ovo sijelo ljudske sitničavosti. Uze prijatelja ispod ruke i odvede ga u noć, pobijeljenu snijegom. Sjeti se, da su često duše slične grobovima pobijeljenim vapnom lažne dobroćudnosti. Bio je sretan, što je mogao da udahne čist zrak, udaljen od ljudske zlobe i prljavih prezira, koji mu se ogadiše kao priča o pariškim ljepotama u kinu i žalosna slika stra-

hovite kulturne zaostalosti. Nije zamjeravao djevojci, što se nije odazvala čuvstvima njegova prijatelja. Ne, znao je on dobro, što je ljudsko srce i razumio je, šta znači ne voliti. Ali u svakome možemo poštivati čovjeka i ne smijemo ga ponižavati radi vanjskih nedostataka, kad je njegova duša bijela kao snijeg na gorama, a srce mu se kao hljebac mrvi od dobrote i čestitosti. Pa ipak su svi protiv njega ustali. Nitko se nije našao u cijelom društvu, da ga barem poštedi od podrugljiva smijeha i prezira.

Po prvi put u životu jasno je dr Škorić osjetio golemu razliku između tako zvanog ispravnog građanina i čovjeka. Pred očima mu puče široko neizorano polje, kojeg se još nije dotaknuo plug prosvjetnih radnika. Ta je spoznaja bila njegov najveći dobitak. Zato na koncu ipak nije požalio, što je došao na ovu zabavu, gdje ulickani bricini zalisci gospoduju nad ljepotom duše jednog inteligentnog čovjeka, kojemu je glavni grijeh, što je siromašan i jednostavan, kao što je jednostavna pjesma, kojom su nas naše majke ljuljuškale u san, dok bijasmo čeda u bešici.

Naš Alverno.

I.

Na golu i visoku surome kršu, pod blagom vedrinom nebesa, disao je profesor Marko Ivanković lakše i sretnije. Prve su trešnje već procvale, a brdsko je cvijeće zamirisalo, kada je sa svojim drugom drom Stjepanom Perkovićem krenuo na put. Uzjahaše na konje i proveraše se jadnim, kršovitim stazama, ostavljajući iza sebe stari grad s drevnim kućama, vitkim munarama i oblacima nezdrave prašine. Sunce se već spustilo u gradsku kotlinu, kada ih primiše visovi. Na bregovima nije bilo ni smreke ni borova ni drugog drveća: samo kadulja i vrijesak izbiše iz njih omamljujući prolaznike svojim zdravim zadahom.

Već je odavna srce vuklo Marka Ivankovića, da obiđe i taj dio svoga zavičaja. Znao je, da su i tamo jednako lijepe naše južnjačke noći i da nebeska magla sjaji jače nego igdje drugdje, a kada se spline s bistrim zvucima čednoga zvona, da sve to stvara ugođaj, u kojemu se rasiplje naslaga svakidašnjih sumnja i jasnije odmnijevaju udarci uzbuđenih srdaca. Svaki je tamo šuštaj blaga pjesma djevičanske Božje prirode, a svaki je korak u noći glasnik odsudnih događaja.

— Samo da ne dolazimo možda u nezgodan čas, Marko! Veseli me ovaj izlet, ali bi mi bilo žao, da župniku fra Bonifaciju učinimo nepriliku. Možda ga ne ćemo naći ni kod kuće. Ipak je trebalo, da nas najaviš, — govorio je dr Stjepan Perković, mladi slavonski liječnik, kojega radoznalost i Markovo prijateljstvo dovedoše u ovaj komad krša ponosnoga, što se drobi kao i srca njegovih stanovnika.

— Ne brini se, druže! Ne poznaš ti fra Bonifacija. On je čovjek svoje vrste, kakav se može skovati samo na surim hridinama. Uvijek je srdačan i razgovoran. Samo katkada, kad brani svoje župljane od kakve nepravde, zna se razgoropaditi. Onda se u njemu javi naš »ujak«, opasan franjevačkim pasom, a ispod habeta s ljutom demeškinjom, — tumačio mi profesor Ivanković sjećajući se u zanosu onih starih vremena, kad se fratri i hajduci hvatahu za ruke braneći koljeno, iz kojega iznikoše.

Liječnik Perković ništa ne odgovori. Šuteći nastavi put i zagleda se u pustu golijet, kroz koju su ih pronosili mali i okretni konji. Pred njima se pružala veličajna slika. Golemo rudno blago ležalo je zakopano u utrobi zemlje. Ispod brda se ljeskalo prekrasno jezero u modrini dalekih bregova i još daljih nebesa. Netko je na njemu veslao i dovikivao, kao da nekoga dozivlje. Njegov se glas odbijao o brdine snažno, muški i jezovito. Veslač je grabio vodu nesmiljeno, kao da kroz njegove mišice govori neka neutažena mržnja.

— Lijepog li jezera! Na povratku ćemo se spustiti dolje i malo se provesti! — klikne doktor Perković oduševljeno.

— Prokletog li jezera, koje mi i ne zovemo jezerom, nego blatom! Pod njim počiva najplodnija zemlja, a ono ne će da oteče! — odvrati mu profesor Ivanković ogorčeno. Srdito baci cigaretu. Jedan od najljepših prizora u ovome kraju bio je za nj najmrži.

Jašili su dalje. Prokleto jezero ljeskalo se na suncu, dok je plodno polje ispod njegova okrilja uzdisalo za nesuđenom sjetvom. Visoka brda, koja su ih okruživala, zažareno su čeznula za sjenatim šumama, njihovom hladovinom i blagoslovom bogate kiše. Sve je to čekalo dugo i uzaludno. Cijeli je kraj čekao, raspinjao se u smrtnim mukama vapio za rukom, koja će ga osloboditi od bezbrojnih zala, što se natovariše na njegova umorna ramena.

— Strašna je ta tvoja Hercegovina! Strašna, a divna. Kao da je stvorena za vuka i hajduka i slijepog guslara, što se nadvikuje s vašim pomamnim vjetrovima, — javi se opet

dr Perković gledajući sa strahopočitanjem u visoke vrhunce nad sobom, a ponore i jezero pod sobom.

Profesor samo potvrdi glavom. Zagledao se preda se. Nije ništa mislio. Kao da mu se misli susretoše na ovoj gromadi gologa kamenja, što je uzdizalo izmučene ruke prema nebesima, kao da od njih, samo od njih očekuje pomoć i saučešće. A kada im se na zavoju ukaza skromna crkvica, što se zamišljeno izvijala na goloj pećini, obadva putnika stadoše. Oči im se odmoriše na bijelim pločama župnog dvora, novog i još potpuno neizgrađenog.

— Tužna je ovo slika, Marko! Tvoji ljudi kao da nemaju mnogo smisla za ljepotu. Eto, vidiš, taj župni dvor: da je oko njega zasađena vinova loza, da su mu zidovi malo zakriljeni ma kakvim zelenilom, kako bi to bilo prijatno. A vi to ne osjećate! — promumlja dr Perković.

— Da, vinovom lozicom! Gdje vinogradi propadaju, a suša pali usjeve, ti očekuješ smisao za kićenje. Ej, Herceg-zemljo krševita, još te nitko nije razumio, a kamo li Tvoje muke osjetio, koga nisi svojim sijerkom i kukuruzom othranila! — odvrati mu profesor Ivanković uzdignuvši velike smeđe oči prema modrim nebesima. Podbode konja, skide šešir i zapjeva neku tužnu pjesmu, otegnutu pjesmu, a brda mu odgovoriše s dugim, otegnutim oj — joj...!

II.

Dok su mlada varoška gospoda jašila prema župnom dvoru, stajao je na neravnom dvorištu župnik fra Bonifacije Vučić. Izdigao jednu nogu na malu zidanu ogradu, raširio ruku nad čelo i gledao. Kako je zagrnuo habet, vidjele se na njemu seljačke šalvare i kod kuće pletene crvene čarape. Krupan i u najboljim godinama, smeđih brkova, a isto takve kose, bio je pravi izdanak kraja, koji ga je rodio i sa kojim je živio. Župnik Bonifacije nikako nije mogao da se sjeti, kakvi to gradski ljudi dolaze njegovu selu u pohode. No kada pred kućom začu rzanje konja i glas profesora Ivankovića, čelo mu se razvedri, a brci mu od veselja zatitraše. Neobično obradovan ispravi se i podiže obje ruke prema gostima, kao da ih želi već iz daljine zagrliti. A odmah iza toga pojuri u kuću — i kroz prozor župnoga dvora odjeknuše riječi:

— Neka je živ i zdrav! Glavno je, kad nije kakav financ, jer bi mi u zao čas mogao zaplijeniti ono malo škije, a onda: zbogom diko, odoh ja u pržun! — odvrati župnik i čvrsto stisne desnicu svome novom znancu i gostu. — Dobro je, da

si ga, Marko, poveo. Neka čovjek vidi, kako je velik Bog u svojim čudesima. On nije stvorio samo krajeve, u kojima se živi od kruha i pečenke. Ima brazda u zemaljskom carstvu Božjemu, u kojima se živi i od nade u kruh, koji nije svagdanji. Donose ga samo anđeli teškog rada u znoju, koji mnogi i mnogi ne poznaju.

Govorio je nasmijano. Smijeh je bio njegova maska. Kao i svi njegovi zemljaci, ni on nije volio, da se mnogo tuži. A kada je govorio o zlu, koje tare njegovu postojbinu, činio je to sa smiješkom. Kao da je riječ o nekoj dalekoj zemlji, koju njegove oči nikada ne vidješe. I kao da ta zemlja nije bila tako blizu njegovu srcu, te se upravo osjećalo skladno kucanje njegova bila i bila ove zemlje čemernice. Sve je on mogao podnijeti, no obraz mu nikako nije dao, da se pred nekim potuži. Jer nikada još župnik Bonifacije nije požalio, što ga je sudbina prikovala uz ovaj krš i ne da mu nikuda od njega.

Da prekine tok misli, koje mu naglo izvrijaše, zagrli otac Bonifacije goste oko vrata i odvede ih u svoje nove, još neizgrađene dvorove. Čim stupiše na prag sobe jedinice, pozdravi ih ista ona siromaština, koja ih je na čitavom putu pratila u vidu golog, kršovitog kamenja i trošnih, slamnatih potleušica. Pogled im se zaustavi na dugu, jelovu stolu, koji je služio i za pisanje i za blagovanje. Kraj stola se nakrivilo nekoliko starih, priprostih stolica. Uza zid se skutrilo nešto neugledna kreveta. Na zidu je visjela slika Bogorodice sa sedam mačeva. Tako je izgledala župnikova pisarna, koja je služila i za blagovanje njemu i gostima. To je bio sav uređaj i sva raskoš, koji se skloniše u dom skromnog pastira siromašnog stada zemlje Hercegove.

Dok su se gosti smješkali i odmarali, župnik se neprestano motao po sobi, kao da se ne može nečega dosjetiti. Uto uđe i momak. Donese crnu kavu, komad ječmena kruha i nekoliko grumena sira.

— Gospodo, bijelom kavom ne mogu da vas ponudim. U selu ima samo jedna koza i nekoliko mačaka. Kozje mlijeko trebamo za bolesnika, a mačke još nismo počeli musti, — smijao se otac Bonifacije sjedajući za stol, da gostima pomogne u svladavanju zaire.

Malo iza toga začu se na dvorištu dreka peradi, i jedna mala koka, što je tek pronijela i još nije osjetila slasti vođenja pilića, plati sirotnom glavom posjet varoške gospode.

Srdačan doček i prijatnost jednostavna objeda unesoše u cijelo društvo ugodno raspoloženje. Raširio se dug razgovor. Župnik je vodio glavnu riječ. Pripovijedao je o svojim putovanjima kroz Italiju, Njemačku i Francusku. Nije mogao da se dosta nadivi tolikim spomenicima kršćanske kulture i tehničkog napretka, s kojima se susreo na svojim putovanjima. No njemu je ipak njegova postojbina bila najdraža. Ovdje, gdje počivaju njegov otac i mati, gdje još pišti raja sirotica, tu je njegovo srce prikovano i nikada se ne će od ovoga kamena otrgnuti.

Slušali su ga pažljivo i sa zanimanjem. Pred njihovim očima zablistaše stotine mladih želja i drhtavih čeznuća nekadašnjeg bogoslova, koji se istom učio opraštanju sa svijetom. I dok je otac Bonifacije pripovijedao, oni opaziše, kako se tolike želje, nade, čeznuća i prohtjevi splinuše u jednu cjelinu, da planu na ognju žrtve i odricanja, sve iz ljubavi prema Bogu i iskrnjemu. U takvom razgovoru i ne opaziše, kako se večer spustila. Iziđoše u dvorište i zaputiše se kroz selo. Prelijepo proljetno veče blago je disalo. Po koji izmoreni seljak u opancima ševrdao je neravnom stazom, nazivao Boga i odlazio. Djevojke u bijelim košuljama nosile su na glavi vedra vode iz hladna bunara. Po gdjekoji prozor bio je osvijetljen. Samo pogdjekoji : jer ne može svaka kuća pribaviti petroleja ili svijeću. Iz jedne se kuće čula ženska vika i plač dječaka. Jadni je dečko tulio, kao da mu netko vadi džigerice.

— Poštovani, za Vas kao da ne vrijedi ona : pasi janjce moje. Imate i jaraca. Ovaj mali pišti kao tužna godina, a batina smilovanja nema, — našalio se liječnik dr Perković.

— Nemaju ni ljudi smilovanja, a kamo li bi ga imala batina. Uostalom, djeca kao djeca. Ovakvu predstavu možete svaki dan čuti u po kojoj kući. Nema, brate, selameta. Ovoga derana toliko tuče mati, da sam je morao ozbiljno opomenuti. Ali joj ne mogu mnogo zamjeriti. Neuka je, a velika sirota. Nema u kući ni šačice brašna, a mali traži, da jede. Dečko gladan, a tužna mati veli za nj, da je izjelica. Pa tako, eto, smrkne joj se pred očima, pa ja šta će, nego degenek za degenekom. Propast će i ona i dijete...

Gosti se samo zgledaše. Vrisak djeteta, što se previjalo pod udarcima batine, rezao je zrak i skladao se s cijelim krajem u veliki krik, koji se gubio u noći. A zvijezde su treptale na nebu kao suze na trepavicama djece, što se u grcanju spremaju, da prespavaju noć i u njoj zaborave na zalogaj kruha, koji im njihovi roditelji ne mogoše priskrbiti.

Počeše se vraćati kući. Ni ljepota noći ni svježina zraka ni novost kraja nisu mogli da potisnu težak dojam onog strahovitog plača i ženske krike. Sve je to duboko zadiralo u srce, koje bi se ganulo čak i onda, kada bi bilo od kamena.

— Eto, gospodo, tako se kod nas živi. Sirota žena s devetgodišnjim djetetom prehranjuje se s jednim jutrom zemlje. A kada bi barem sav prirod na njih otpadao! Daju nešto i agi.

Profesor Ivanković samo zakima glavom. Njemu je sve bilo jasno. No liječnik se nije mogao snaći.

— Pa zar kod vas još nisu riješeni agrarni odnošaji? Po zakonu nema više aginske zemlje, — prozbori on začuđeno.

— Da, nema je po državnom zakonu. Ali postoji, gospodine, još jedan zakon, veći i silniji. To je zakon moralni. Aga je starac od preko sedamdeset godina i napola slijep. Nema nigdje nikog svojega. Njegovi bivši kmetovi daju mu i nadalje od sebe jedan dio priroda. Boje se Božje kazne, jer ovo je ipak nekada bilo i agino. A vi ste valjda čuli za onu našu narodnu: oteto, prokleto! — rastumači mu otac Bonifacije.

U ovakvom raspoloženju posjedaše po kamenju na dvorištu i počeše večerati. Momak donese nešto ostataka od objeda, sira, kruha i vina. No sve to nije moglo da društvu vrati staro, prijatno raspoloženje. Bili su kao utučeni. Župnik je pokušavao, da ih nasmije. Iz svoje bogate torbe vadio je zalihe uspjelih dosjetaka i šala, od kojih bi se u drugoj zgodi u sav glas hohotali, no sada je sve išlo preko srca.

— Djeco, da dignemo čašu i da se kucnemo! U vaše zdravlje, da vas Bog poživi na mnoga ljeta! — pozdravi ih župnik zovući u pomoć trogodišnju žilavku, da ona učini, što on nije mogao: da u društvo unese zaborav i neprisiljeno veselje.

— U Vaše zdravlje, poštovani, i u zdravlje Vaših župljana! — odgovoriše mu gosti. Piće im nije išlo u tek. Jedva ga se dotaknuše usnama. Svaka se kaplja cijedila teško, kao otrov, niz grlo.

— Kako se teško pije u ovim Vašim kršnim selima, kao da ne uživamo vino, nego rastaljeno olovo, — uzdahnu dr Perković i provuče prste kroz lijepu, razbarušenu crnu kosu, što mu se slijepila na visoku, bijelom čelu, koje se neobično otmeno odražavalo u svijetlu bijele mjesečine.

III.

Moglo je biti već jedanaest sati, kada se spremiše na počinak. Liječnik leže na krevet, a župnik i profesor na pod. Jedan gunj prostriješe poda se, a drugim se pokriše. No san nikako da im zaklopi oči. Gosti su mislili o životu, koji je ovdje uvijek morao biti težak i neizdrživ, pa ipak nije iskorijenjen. Profesoru Ivankoviću nije ovaj život bio nepoznat. To je život većine hercegovačkih sela i župnika. Znao je, da na drugoj strani, dva sata hoda odavde, živi isto ovakav župnik, fra Luka Dugonjić, s jednim stolom i s jednim krevetom te slikom Bogorodice sa sedam mačeva. Pričalo se, kako mu je davno došao u goste provincijal. Tri sata su se nutkali, gdje će tko spavati. A bila je ciča zima. Napokon se složiše, da njih dvojica legnu na pod, a momka posadiše na krevet. Rekoše: neka mu to bude sa oproštenje grijeha. I doista je siromašni momak teško ispaštao grijehe: cijelu noć nije mogao usnuti na neobičnom ležištu.

A ne žive tako samo otac Bonifacije i otac Luka. Tako žive deseci mladih i starih redovnika, koji se zaručiše sa sestrom Sirotinjom. U najboljim godinama, puni znanja, dolaze mladi svećenici sa stranih sveučilišta i smještaju se na ovim hridinama. Tako proborave po koju godinu, počinju graditi župni dvor, a onda odlaze na drugu župu prepuštajući svome nasljedniku, da nastavi započeti posao. A ni drugdje ih ne čeka veća udobnost. Sva ova premještanja imaju u prvom redu svrhu, da ih podsjete, da ni ono nekoliko zidina i dasaka nisu njihovo vlasništvo. Ima samo jedno pravo, kojega se nisu odrekli i koje im se ne uskraćuje: to je pravo na četiri uske, crno oličene daske, u kojima čekaju probuđenje na novi život.

— Djeco, previše ste mi ozbiljni. Na selo ste došli, a niste ni zapjevali! — tužio se župnik meškoljeći se pod gunjem i teško dišući.

— Ne pjeva mi se ovdje, poštovani! Ovaj kraj ima svoju posebnu melodiju, u koju nikako ne mogu da se slože zvuci s naše slavonske ravni. Siromašna je ta Vaša Hercegovina, kao Josip Nazaretski. A gladna je kao Misir u doba, kad se pojavi sedam mršavih krava, kao sedam tužnih udovica! — tumačio je dr Perković nastojeći, da u nekoliko riječi sakupi glavne utiske s ovog svoga putovanja.

— Da, gladna, a ponosna! Nikada ne bi na tuđa vrata pokucala, da zamoli milostinju. Samo posla traži i zarade, ali ih ne nalazi, — dopuni ga profesor Ivanković.

Opet zašutješe. U sobi je bio mrak. Samo se jedan pramen mjesečeva svijetla igrao po duvaru i osvjetljivao srce Bogorodice, probodeno od sedam mačeva. U selu je bilo sve tiho. Ni pas da zalaje. Sve je počivalo u dubokom snu. Gosti su također spavali. Tako se barem činilo. Nisu davali glasa od sebe. Jedino je župnik teško disao i stenjao, kao da će se zagušiti. Neke teške misli pritisle ga i ne dadoše mu, da usne. Zapalio bi cigaretu, nekoliko puta otpuhnuo, a onda je bacio. Poči-

mjao je da poluglasno moli, a onda bi opet zašutio i uzdahnuo. Već je počelo i svitati, a on još nije bio usnuo.

— Šta Vam je, poštovani? Kao da Vam je zlo. Hoćete li, da probudim prijatelja liječnika? — upita ga tiho profesor Ivanković.

— Ne, nije mi, sinko, pozlilo! Neka mi se čudna misao zadrla u mozak. Neprestano kopka po njemu i ne da mi mira. Htio sam da vas nešto pitam, a ne da mi se od sramote. Možda biste me krivo shvatili.

— Recite samo, poštovani. Rado ćemo Vam pomoći, ako možemo, — javi se dr Perković, koji također nije spavao.

— Znam, da niste rđavi ljudi. Marka poznam od davnine, a na Vama se odmah vidi, tko ste i kakvi ste. Zato me je i spopala napast, da se na Vas obratim. Radi se, djeco, o novčanoj ali još više o moralnoj žrtvi. Sutra bih vam o tome nešto stvarnije pripovijedao, — odgovori župnik teško uzdahnuvši, kao da je sa sebe svalio težak teret, koji ga je čitavu noć mučio. — Dobro, djeco, sutra ćemo o tome, a sada laku noć!

— Noć je, jarabi, davno prošla, nalet Vas ne odnio! — udari u smijeh dr Perković, koji je nastojao da u govoru nasljeduje svoga prijatelja profesora Ivankovića. — Ali dušo moja lijepa, nije baš trebalo, da se nekoliko sati mučim radi Vaše stidljivosti i to na ovome apostolskome krevetu. Vladate se kao neva, istom dovedena, a dišete, kao da vam sedam mora sjedi na prsima.

Svi se nasmijaše. Dr Perković bio je neodoljivo smiješan, dok je nasljedovao svoga prijatelja. Glas mu je bio previše otegnut, bez onoga posebnog izdizanja, koje nalazimo samo u zapadnoj Hercegovini i u jednom dijelu Dalmacije.

Profesor Ivanković toliko se raspoložio, da je zagangao.

Šalaj moja, šalaj moja kukača lumbrela,
Slomila je, slomila je Jarakova Jela,
gan, gan, Jarakova Jela.

Šta mi vali, pa me ne uzeše,
gan, gan, gan, gan,
pa me ne uzeše...

Župnik izvuče ispod jastuka duhansku kutiju. On i profesor zamotaše i zapališe. Soba se napuni mirisnim dimom. U dimu i šutnji privuče se i san pritajenim koracima. Za kratko vrijeme zaspaše sva trojica dubokim zdravim snom.

IV.

Jutro, svježe, proljetno jutro zamirisa kroz prozor, kad je župnik ustao. Gosti su i dalje ležali odmarajući udove na tvrdom ležaju. Župnik je već davno i misu rekao i crnu kavu popio, kada se i oni digoše. Umiše se na dvorištu. Momak im je lijevao vodu iz bukare. Kod toga se čestito pološe. Župnika nije bilo kod kuće. Otišao je u selo.

— Da ne obilazi bolesnike, jer onda zbogom Bono, ne ćemo se ni alaliti? — priupita profesor Ivanković, koji je znao, da u tome slučaju ne će biti župnika sve do podne kod kuće.

— A jok, gospodine! Poštovani je poručio, da je tu gorika u selu. Doće, što bi popušio cigar duhana, — objasni mu momak, zapravo već udovac u pedesetim godinama, koji je zakopao ženu i ono od srca evlada, što ga je s njom imao, pa ostao sam samcat i priljubio se uz poštovanog oca Bonifacija.

Uto je i župnik stigao. Išao je žustro i veselo. Iza njega se bojažljivo pomicala neka žena s dječakom, kojemu je moglo biti oko devet godina.

— Doktore, ovo je onaj ugursuz, što je sinoć onako zavijao. Jeste li pripravni, da ga sa sobom povedete u Slavoniju i smjestite ga u kakvoj čestitoj porodici? To je eto ono, na što sam sinoć mislio.

Liječnik se malo zbuni. Nije ni mislio, da će se vraćati kući s tuđom djecom. No sjeti se zadane riječi. Pogleda dječaka i vidje, da je bistar. Njegove zelene oči gledale su sasvim pametno i ozbiljno u svijet. To ga obradova.

— Drage volje, poštovani! — odgovori mu liječnik kratko, a odlučno.

Nakon toga nastade jedan od onih mnogobrojnih prizora, kad se majke s djecom rastaju. Sasvim propisno, žena odmah zaplaka. Priđe župniku i liječniku, da im poljubi ruke. Oni to naravno otkloniše. Iza toga održa ona svome malome čitavu prodiku. Ne bi je ni župnik bolje sknadio. Reče, neka ne krade i ne robi, a s tuđom djecom da se ne tuče po ulici. Starijega neka sluša i poštuje. Ko ga kruhom hrani i oda zla brani, taj mu je i otac i majka. A napose neka se moli Bogu i Bogorodici, svetomu Šimunu, zaštitniku ove crkve, i proroku Iliji, tutoru Hercegovine, da ga prate na svakom koraku i čuvaju ga od naopakih ljudi i od stvari hudih. Na koncu mu položi na glavu ruke, blagoslovi ga, poljubi u obadva obraza i preda ga župniku, koji ga opet izruči liječniku.

Tako je bila po svim propisima izvršena ova »primopredaja«. Golišavi mladić dobio je na taj način putnicu u svijet i osigurao

se od suše, glada i zle godine, naravno pod uvjetom, ako ga rodna zemlja ne privuče k sebi i ako joj se opet ne vrati, makar na njoj i gladovao.

— E, poštovani, vrijeme je, da idemo. Hvala Vam na gostoprimstvu i na ovome mladiću. Neka samo bude hairli, pa će ga i blagoslov Božji pratiti — prekide liječnik daljnje izljeve i namignuvši svome prijatelju uzjaši. Profesor Marko je znao, zašto je liječnik namignuo. Njemu je bila neobična riječ h a i r l i, koju je posudio iz Markova riječnika.

Izrukovaše se i još jedamput pozdraviše. Župnik im je mahao jaglukom, sve dok mu se ne izgubiše iz vida. A kada zamaknuše, ispali on ponovno tri hica iz kubure.

Jašili su polako. Sunce je već počelo peći. Nije to doduše još bilo ono pravo, ljetno sunce, koje i posljednju travku isprži, no bilo je ipak toliko jako, da se čovjek morao sklanjati u hladovinu. Oko njih se pružao sam goli kamen. A dolje, ispod njih, drhtalo je sveudilj lijepo, strasno lelujavo, prokleto jezero.

— Stjepane, kako si zadovoljan ovim izletom? Šta će reći Tvoj otac, kada sazna za ovo proširenje familije? — upita Marko veselo gledajući, kako se liječnik muči s gološavim mladićem, koji je sve svoje na sebi nosio.

— Ah, ima, druže, nešto na ovim bregovima i u ovim ponikvama, gdje travka travku dozivlje, a procvjetana se trešnja sa svojom drugom razgovara. Neki poseban dah struji iz njih, tako moćan, da mu ne možemo odoljeti. Tako me sve ovo sjeća na brdo Alverno, gdje je asiški patrijarha dobio božanske znakove. I ovdje, na kršu ovom vašemu, dobivaju se isto takvi znakovi. A vjeruj mi, da je to najljepše, što čovjek može da sa sobom ponese. Jer bez Alverna, bez duhovnih preporoda i žrtava nema, brate, nikada spasenja! — odvrati mu dr Perković zaneseno. Lice mu se sasvim preobrazi od neke produhovljene i produbljene sreće, a oči mu zablistaše upijajući sliku kraja, koji je sve više izmicao dohvatu njegovih pogleda. Bio je neobično blažen i zadovoljan osjećajući, kako i sam nosi u duši komad vedrog južnjačkog neba i komad našeg, hercegovačkog svetog Alverna. Napokon je jedamput u životu ipak osjetio, da se čovjek može obogatiti i u siromašnom, najsiromašnijem kraju jedne kršne suncem obasjane, a burom izudarane pokrajine.

Bio dječak neki...

Priča nam zvoni, priča najdraža. Bio je dječak neki. Davno, dok nisu preletjele preko njegove glave godine, kao planeti nebesima, i dok se ne zamračiše njegove zjenice: jer onda je dječak postao muž. Onda su trnovi vijenci sumnje okrunili njegovo čelo i otisak njegova lica bio je ispaćeni čovjek. Davno, dok je živio pod onim tamo golim brdima, što gore od žara sunčanog, i dok je u očima njegovim bio žar mladosti. Onda je bosonogi dječak trčao ulicama, i kada bi stado dolazilo s paše, on je pljeskao ručicama: janjci i ovce bili su tako lijepi! A kada bi na večer zazvonilo pozdravljenje i ljudi se vraćali s posla, on bi otrčao kući. Na avlijskim pragovima sjedile su žene i ustajući nazivale Boga odraslim muškarcima. A kada bi prošao i posljednji domaćin, i one bi se gubile iza kapija. Tada se išlo na večeru, a doskora i na počinak. Sobe su bile sirotinjske i vlažne. S duvarova su se cijedile kaplje vode, a prozori, zaštićeni demerima, bili su maleni i modrim papirom oblijepljeni. Kako je svjetlo škrto prodiralo unutra! Pa ipak je duša dječakova bila vedra, i on bi spokojno usnuo. Samo su stariji još dugo sjedili i vodili neke dugačke, mučne i mračne razgovore. Baš kao što su bile mračne i ove vlažne kućice.

*

Priča nam zvoni, priča radosna, kao potok, kada hrli niz litice: Bio je dječak neki. Mali, bosonogi dječak, koji je krupnim očima pametno gledao u svijet. Njegovi su drugovi baš kao i on bili slabunjavi, blijedi i prestrašeni. Oni su znali, da se bace kamenom za nesimpatičnim prolaznikom, ali su onda bježali i sakrivali se iza kapije. Oni su neprestano slušali, kako je lijepo biti bogat. Njihovi su roditelji otkrivene glave razgovarali s višima od sebe i djeci su govorili: i vi trebate da ovakvi budete. To je bilo sjeme, koje je sijano u njihovu mladu dušu, ali je donosilo divlji plod. To su bili njegovi drugovi. Drugih drugova nije imao. Jer oni iz drugih ulica, iz onih, kojima se voze

kočije i koje se ljeti polijevaju, to su bili samo dječaci, s kojima je sjedio u školi, i to razdaleko, i koji su jeli bijeli kruh. Ne, to nisu bili njegovi drugovi. Oni su svi imali lijepe cipelice, otmeno odijelo, a jedan čak i naočale. To je bio sin predstojnika, kojega je stražar svaki dan pratio u školu i dočekivao na koncu nastave. A stražar je svakako bio važna ličnost jer je mogao svakoga uhapsiti i kazniti batinama. Dječak je sve to gledao svojim velikim, lijepim očima. Ničemu se nije čudio. Vjerovao je, da tako mora biti. Na svršetku sata on bi sa svojim bosonogim drugovima otrčao kući podižući cestom viku bezbrižne mladosti.

Jednoga dana — ne, to se ne može zaboraviti! — jednoga dana došlo je iznenađenje. Njegov je otac sjedio na stočiću i srkao kavu. Dječak je upravo stigao iz škole. Prišao je sa štovanjem roditelju i upitao: »Ćaća, kako je zdravlje?« Otac ga je važno pogledao, prošao nekoliko puta avlijom i zaustavio se pred njim. Dječak je začuđeno gledao. Otac je nastavio šetnju.

— Jesi li se i danas tukao? Uvijek ćeš ostati nevaljanac.

Dječak se zbunjeno obazirao za njim. Bojao se očevih prijekora.

U to je došla mati. Dječak se k njoj priklonio.

— Zar je opet nešto skrivio, da ga karaš? — strepila je mati pred svojim mužem. Na njezinu licu odražavao se taj strah. Cijela je njezina sitna pojava pokazivala, kako je ona malena prema svome domaćinu. No njezino se lice ubrzo razvedrilo: jedan očev pogled rekao joj je sve.

— I ne učiš najbolje — nastavio je otac s prijekorima.

Dječak se uvrijedio.

— To, ćaća, nije istina. Mene je i danas učitelj postavio, da drugima tumačim — odgovori dječak odlučno.

Roditeljima srce zaigra od radosti. Mati ga uzme za ruku i odvede u sobu. Svečano, kao kakvu svetinju, izvadi ona iz sanduka jedan smotak, i dječak je najedamput gledao iznenađen. Pred njim su stajale crne cipelice, plavo odijelo s bijelim prugama, crne čarape i široki, mekani slamnati šešir. Sve je to za njega. Kao carević će kakav izgledati. Kada prođe ulicom, svatko će se za njim osvrtati. — Čiji je to dječak? — upitat će mnogi, i ne će ga odmah prepoznati. I on pogleda čas oca, čas majku, čas opet ove raskošne stvari, i nikako ne može da se pravo snađe. Tek u posljednji tren nečemu se dosjeti: zgrabi stvari, digne ih visoko, cikne i — otrča s njima na ulicu.

— Kamo ćeš, kamo ćeš? — povikaše za njim začuđeni roditelji, no on se na vratima samo okrene, pokaza svoje lice, preobraženo od radosti, i odjuri dalje. Njegovi ostadoše sami. Otac zapali cigaretu, a mati uze čarapu, da je potpliće. Prošlo

je tako dosta vremena: pola sata, pa sat i više. Već se i sunoćalo, a dječaka nema. Mati se ozbiljno zabrinula. Kamo je otišao taj nestašni dječarac? I ona pođe na kapiju te ga vikne iza svega grla. Nitko se ne odazva. Ona ponovi povik. Iz susjedstva joj odgovori neka žena: »Bio je s mojim malim, pa su se radi nečega posvadili. Mislim, da ti je otišao u bašču.« — Mati ponovno zaviče, a kada se on opet ne odazva, ona pođe, da ga potraži.

Našla ga je doista u bašči, gdje sjedi sakriven za jednim drvetom. Među koljenima je skupio odijelo, i suze su se na nj prolijevale.

— Šta ti je opet? — upita mati, i lagana srdžba kao dašak vjetra pređe preko njezina lica.

Dječak je oklijevao s odgovorom.

— Išao sam Nikici — promuca na ponovljeno pitanje — da mu pokažem svoje odijelo. A on je rekao: znam, znam, šta ti je ćaća kupio. Ne trebaš mi pokazivati. Sada više ne spadaš među nas. Sada si predstojnikov ili apotekarov. Zar ne znaš, da ćeš ti biti velik gospodin, veći od kapetana? I onda me udario šakom u leđa, pa pobjegao...

*

Priča nam zvoni, oj, priča radosna: Bio je dječak neki. On je izašao na ulicu: bio je vrlo lijep. Kao carević je izgledao, i oči su materinske plivale u radosti gledajući ga, kako je lijepo koracao. Pošao je pred školu. Tamo su se sakupljali prvopričesnici. Bilo ih je mnogo. Svi su gledali u njega. Bio je zaista lijep. On je pošao k svojim drugovima: pripovijedao je, kako će mu otac kupiti sat. Oni su ga slušali, a onda prasnuše u smijeh!

— Hajde ti tamo — gurne ga Nikica — ono je tvoje društvo. Predstojnikov i apotekarov. Mi smo sirotinja.

Dječak je bio zbunjen. On je bio osamljen. Njegovi su ga drugovi gledali izazovno, a oni drugi, koji samo sjede s njim u istom razredu, okrenuli su od njega glavu. On nije bio njihov. I dječak je samo stisnuo usne, povukao se na stranu i osjetio se potpuno sam.

*

Priča nam zvoni, oj, priča najdraža, priča naše nezaboravne mladosti: Bio je dječak neki. Blijedi i mali dječak, s velikim, ozbiljnim očima. Crkva je bila puna svijeta. Sve je bilo natrpano. Pa ipak, za djecu je bilo dosta mjesta. Ona su koracala prema glavnom oltaru i mnoge su oči bile u njih uprte. Neka su gledala mrko preda se, a druga su se ogledavala. Dječak je bio sabran. Kada je pristupio k drvenoj ogradi, svećenik mu je pružio bijelu hostiju, a on ju je primio, kao što prima majčin cjelov prije sna. On je zaista sanjao: pred njim se rascvao veliki zeleni vrt, i u njemu blagi Učitelj s bijelim pupoljkom u ruci. I dječak je prišao ruci, a u taj se čas pupoljak rascvao i miris se kao dim tamjana izlio nad njim. I kada je dječak ostavio drvenu ogradu, njegovo se lice zarumenilo. njegove se oči razvedrile, i on je, zaboravivši na sve neugodnosti, stupio na posljednje mjesto, pun Boga živoga.

*

Priča nam zvoni, ko izvor vode žive, priča najdraže naše mladosti: Bio je dječak neki. Davno, dok nisu trnovi vijenci sumnje okrunili naše čelo i dok je u nama živjela prostodušnost mladosti. I onda su se žalosti spuštale na naša čela, i onda su bolovi strijeljali naša srca, ali onda si Ti bio među nama, blagi Učitelju.

O dođi opet u naša srca! Amen.

O piscu ove knjige.

Pisac ovih lijepih hercegovačkih pripovijesti, Ilija Jakovljević, sin je kršne Hercegovine, koju nam on ovdje tako zorno opisuje. Rodio se u Mostaru 22. listopada 1898. Svršio je pravne nauke na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Već od rane mladosti bavi se književnošću te je kao književnik i novinar vrlo mnogo toga već napisao. Istakao se osobitim stilom (načinom pisanja), te se sve, što on napiše, odlikuje vanrednom krepčinom. Umije dobro da uroni u dušu onih, koje opisuje u svojim pripovijestima, pa da nam opiše ono, što se u njegovoj duši zbiva. To ostavlja veoma jak dojam na čitatelja.

Godine 1919. izašla je prva njegova knjiga »Studije i feljton i«, u kojoj prikazuje i ocjenjuje druge književnike. Godine 1922. izdao je prvu knjigu svojih pripovijesti pod naslovom »Zavičaj«, te je i tu većinom opisao svoju Hercegovinu. Godine 1925. izašao je u »Hrvatskoj Prosvjeti« njegov roman »Na raskrsnici«, u kojem je prikazao današnje društvene prilike. Taj je roman izašao u posebnoj knjizi, te je to treće njegovo posebno tiskano djelo. Četvrta je njegova knjiga igrokaz »Ponoćka«, koju je napisao prema nekom francuskom djelu. A ove »Hercegovke« su peta njegova knjiga, koja sadržaje šest pripovijesti. U njima je Jakovljević nastojao da prikaže dušu hercegovačkog seljaka, hercegovačkog duhanara, školovane sinove hercegovačkog krša i hercegovačkog »ujaka« franjevca, koji hercegovačku djecu šalje u Slavoniju, da se tamo prehrani. Po ovim Jakovljevićevim pripovijestima približit će se Hercegovina, taj kršoviti hrvatski kraj, srcu Hrvata širom lijepe naše hrvatske domovine više nego po ikojem drugom hrvatskom piscu. I rado će se čitati to, što nam Jakovljević piše tu o svojoj hercegovačkoj domaji, isto tako rado, kao što smo čitali o Bosni u »Bosančicama« od Narcisa Jenka, o Dalmaciji u »Dalmatinkama« od Luje Plepela, o Slavoniji u »Slavončicama« od Antuna Matasovića i kao što ćemo rado čitati i o drugim hrvatskim krajevima u drugim pripovjedačkim knjigama, što će nam ih Društvo sv. Jeronima u ovom nizu još dati. A među svima ove će nas Jakovljevićeve »Hercegovke« uvijek privlačiti svojim posebnim obilježjem, što im ga je dao pisac i značaj njegova rodnoga kraja, koji je ovdje tako živo i snažno opisan.

Dr J. A.

Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima

u Zagrebu

izdalo je među svojim knjigama ove:

PRIPOVJESTI:

Narcis Jenko: **Bosančice** . rasprodano
Lujo Plepel: **Dalmatinke** . . 6 Din
Antun Matasović: **Slavončice** . 8 Din
Ilija Jakovljević: **Hercegovke** . 8 Din
Milutin Majer: **Svjetlo svijeta** . 20 Din

ROMANI:

Dr V. Deželić st.: **Hrvatske slave sjaj** (Roman o kralju Tomislavu) . . . . 16 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Dr V. Deželić st.: **Mandaljena pobjednica** . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Dr I. Kršnjavi: **Božji Vitez** (Roman o mladosti sv. Franje) . . . . 20 Din
tvrdo uvezano 30 Din

Dr I, Kršnjavi: **Božji Sirotan** (Roman o sv. Franji) 20 Din
tvrdo uvezano 30 Din

Dr V. Deželić sin: **Sofiju odabra** (Roman o sv. Ćirilu) 20 Din
tvrdo uvezano 30 Din

H. Sienkiewicz: **Quo vadis?** (Roman o sv. Petru) 45 Din
tvrdo uvezano 60 Din

Julije Zejer: **Tajna lijepe Cvijete** . . . . . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

M. Delly: **Bijela mačka** . . . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Dr J. Pregelj: **Božji međaši** . . . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Fl. R. Baclay: **Kroz vrtna vratašca** . . . . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

H. K. Strachwitz: **Roman jednog kapelana** . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Marc Twain: **Pustolovine malog Tome** . . . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

R. Monlar: **Suzana** (Roman iz Kristova doba) . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Dr F. Binički: **Ivan Hrvaćanin** (Roman iz hrvatske prošlosti) . . . . 15 Din
tvrdo uvezano 25 Din

Od jeseni do Uskrsa izlazi svaki mjesec po jedan novi dobri roman. Popis se šalje besplatno svakom, tko ga zatraži.